

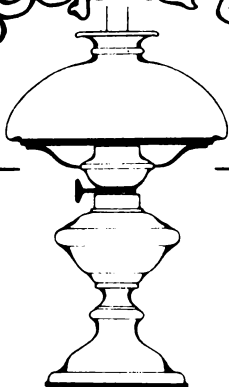
На добрий вечір

ВАСИЛЬ
СИМОНЕНКО

ПІВНІ НА РУШНИКАХ

На добрий вечір

**ВАСИЛЬ
СИМОНЕНКО**

**ПІВНІ
НА
РУШНИКАХ**

Оповідання, щоденник

Упорядник та автор вступної статті
Микола Ільницький

ЛЬВІВ ● «КАМЕНЯР» ● 1992

ББК 84Ук
С37

Бібліотеку засновано
в 1958 році

Літературно-художнє видання

«На добрий вечір»

Симоненко Василь Андрійович

ПІВНІ НА РУШНИКАХ

Оповідання, щоденник

Упорядник, автор вступної статті
Ільницький Микола Миколайович

Художнє оформлення
Дацюк Єліни Євгенівни

Редактори О. М. Козакевич, А. І. Шулєжко
Художній редактор Б. Р. Пікулицький
Технічний редактор З. Ф. Стецьків
Коректор М. І. Ткач

Здано на складання 26.09.91. Підписано до друку 14.09.92. Формат 70×90¹/₃₂. Папір офсетн. № 1. Гарнітура літературна. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 3,22. Умов. фарбовідб. 3,51. Обл.-вид арк. 3,83. Замовлення 747-2. Видавництво «Каменярь», 290008 Львів, Підвальна, 3
Львівська книжкова фабрика «Атлас», 290005 Львів, Зелена, 20

Симоненко В. А.

С37 Півні на рушниках: Оповідання, щоденник/Упоряд., автор вступ. статті М. М. Ільницький: Худож. оформл. Е. Є. Дацюк.— Львів: Каменярь, 1992.— 91 с.— (На добрий вечір).

ISBN 5-7745-0377-1

До книги українського письменника (1935—1963) ввійшли його високі за суспільним звучанням оповідання та щоденник. Багато з цих творів друкується вперше.

С 4702640201-035 Інформ. листок
92

ББК 84Ук

ISBN 5-7745-0377-1

© М. М. Ільницький, упорядкування, вступна стаття, 1992

~~~~~

ЯК ПРОЗАІК ВІН ТІЛЬКИ ПОЧИНАВСЯ

Творчість Василя Симоненка ще й досі не прийшла до читача в повному обсязі. Час від часу журнали й газети публікують нові поезії, оповідання, рецензії та щоденникові нотатки. Пригадаймо, якою приємною несподіванкою була недавня публікація «Казки про Дурила», одного з останніх творів поета, в якому на повну силу розкрився талант Симоненка — майстра алегорії та гротеску, чи оповідання «Огида», що засвідчило потенційні можливості письменника в жанрі художньої прози.

«Витязь молоді української поезії» (О. Гончар) вступив у етап творчої зрілості, і перед різнобічним його талантом розкривалися нові перспективи. Але нагла смерть скосила письменника у двадцятивосьмирічному віці, ніби здійснюючи його юнацьке пророцтво, що «в тридцять — смерті в очі подивлюсь».

Біографія Василя Симоненка небагата на події, але сповнена інтенсивного духовного життя. Народився 8 січня 1935 року в селі Біївцях (в застійні 70-ті воно було оголошене неперспективним і ледве втрималося завдяки прив'язаності людей до своєї землі) Лубенського району на Полтавщині. Як і більшість його ровесників, зазнав нестатків важких воєнних та повоєнних літ. Натруджені руки матері, уроки мудрого і доброго діда, школа, а потім — факультет журналістики Київського державного університету, робота газетяра в Черкасах аж до смерті (помер 14 грудня 1963 року) — такі віхи короткого, але насиченого життя поета.

Сьогодні — з передмов до книжок Симоненка, присвячених йому віршів, які належать переважно його друзям, знаємо, що навчався майбутній поет в університеті в той час, коли там вирувало літературне життя, і згодом з літературної студії вийшло багато відомих сьогодні імен (Б. Олійник, М. Сом, Тамара Коломієць, А. Перепада, Р. Третяков); пізніше В. Симоненко познайомився і був у дружніх стосунках з Ліною Костенко, І. Драчем, М. Вінграновським, І. Дзюбою...

Усе це було до болю короткочасним. Але свої чорні крила розпростерла над ним не лише невблаганна смерть, а й трагічні обставини в житті нашого народу, в долі України. Василь Симоненко — один із того покоління, що, пробуджене хрущовською відлигою, прагнуло сказати правду про свій час і про себе, звільнитися від ідеологічних догм доби сталінського культу і повернутися обличчям до загальнолюдських духовних і моральних цінностей. Творчість представників цього покоління — «шістдесятників» — була теплим повівом після важкої крижаної зими, першою ластівкою, що, на жаль, не принесла з собою весни. Замість неї незабаром почалася затяжна задушлива доба застою, одною з найголовніших цілей якої було обездуховлення і знеособлення людей, народів, культур.

Василь Симоненко не зазнав брежнєвських часів з їх сумнозвісним гаслом «єдиної історичної спільності», але ще за його життя відбулися галасливі кампанії боротьби з «формалізмом», а насправді — з творчим духом мистецтва, бо торкнулися і його — митця вразно класичної, традиційної школи. Правдиві, найбільш художньо завершені твори залишилися в рукописах і ходили по руках. Поет важко переживав це, він писав у щоденнику: «Друковані органи стали ще бездарнішими і зухвалішими. «Літературна Україна» каструє мою статтю, «Україна» знущується над віршами. Кожен лакей робить що йому заманеться. Як тут

не світитися вдячністю, як не молитися щовечора й щоранку за тих, що подарували нам таку вольготність. До цього можна ще додати, що в квітні були зняті мої вірші у «Зміні», зарізані у «Жовтні», потім надійшли гарбузи з «Дніпра» і «Вітчизни».

Ай, ай, ай, весело! Всі ми під пресом.
Так воно треба задля прогреса».

Частина цих творів, нерідко «підправлених», побачила світ у посмертних виданнях — Збірках «Земне тяжіння» (1964) та «Поезії» (1966). У цих книгах, незважаючи на їх неповноту і стороннє втручання в текст (часто, щоб врятувати видання), перед читачем поставав поет масштабного мислення, який зумів виразити і людські драми, і драму історії, знаходив місткі, глобальні образи та метафори для вираження світових потрясінь і трагедії рідного народу.

На цвинтарі розстріляних ілюзій

Уже немає місця для могил,—

цей образ вражає своєю художньою силою як формула трагічного двадцятого віку. Але написаний він під враженням відвідин відомої сьогодні всім Биківні, де поет побачив, що діти грали в футбол людським черепом. Ми знаємо тепер, що там було закопано тисячі жертв сталінського геноциду. Чи знав тоді про це Симоненко? Чи здогадувався? Вірш дає на це питання недвозначну відповідь.

Отже, не дивно, що від виходу збірки вибраного «Поезії» (1966) до наступної — «Лебеді материнства» (1981) відстань — п'ятнадцять років, під час яких на творчість поета і навіть на саме його ім'я було накладене табу. І досі ще не маємо видання, яке б охоплювало всю художню спадщину письменника, до того ж у справжньому, а не спотвореному вигляді. Не зібрана і не впорядкована була і проза Симоненка. Початок цьому зроби-

ло видавництво «Каменяр», випустивши в 1965 р. збірку його оповідань «Вино з троянд».

У жанрі «малої прози» талант письменника тільки розкривався, але оповідання засвідчують, що Симоненко відчував можливості прози — дати ширшу картину життя, аніж дозволяє поезія, реалізувати той багаж вражень і спостережень, який виніс з рідної Полтавщини і який давала йому журналістська практика. А ще — реалізувати хист оповідача, «брехуна», за іронічною самохарактеристикою, — з категорії тих, що «служать брехні, як мистецтву... Вони — художники. Вони — резерв літератури. Без них нудно було б жити, без них і правда стала б кучою та побутовою, нудотною і дріб'язковою. Благородна брехня возвеличує правду». Назвемо цю «благородну брехню» фантазією, вигадкою — і одержимо звідси не тільки цикл сатиричних творів «Мандрівки по цвинтарю», казки «Цар Плаксій та Лоскотон» і «Казка про Дурила» та, зрештою, й оповідання «Вино з троянд», у якому перша красуня села закохується у кульгавого горбаня, що розводив дивовижні квіти і вигадував малечі цікаві казки... Чи не ця «благородна брехня» переростає в легенду в оповіданні «Весілля Опанаса Крокви», де бездітний дід рятує від розправи есесівців ціле село, заявляючи, що то його сини-партизани вбили трьох німецьких солдатів, і висне він на в'язі, висне не сам, а з бабою Орисею, з якою кохалися в юності, а «побралися» в такий трагічний спосіб...

В оповіданнях Василя Симоненка вражає внутрішня одухотвореність, яка переважно протистоїть чи то духовній нищоті, чи просто побутовій приземленості. В цьому виявляється романтичний підхід до життя, такий характерний для багатьох віршів Симоненка. Часом здається, що «тверезий глузд» уцент розіб'є дивні

вчинки персонажів. Чому, наприклад, Ониська з оповідання «Кукурікали півні на рушниках», яка любить Віктора («в Ониськи дерев'яніли ноги, коли десь поруч дзвенів його голос»), і Віктор має намір одружитися з нею, чому вона все ж відсилає його, коли він прийшов сватати її; чому Слава, тільки вже від'їжджаючи після столичного вузу на роботу в провінцію, признається в коханні дівчині, з якою зустрічався кілька років, та ще й у такий дивний спосіб, що заклеює листа в пакет («Сірий пакет»); чому, нарешті, Оксана покидає роботу, яку батько знайшов для неї з такими труднощами («Наївне дівчисько»)? Тому, що в цих і багатьох інших оповіданнях у персонажів зі шкаралуці буднів прокльовується спрага духовності, якої не може притлумити ні абсурдність заведеної бюрократичної машини непотрібної установи, до якої ніяк не може звикнути Оксана, ні інерція узвичаєного побуту, що підминає людські характери, нахили, пориви. Спрага духовності проривається в героях оповідань Симоненка, мов ті крила з відомої Драчевої балиди, що ними дядько Кирило і обгородився, і хату вкрив, постійно обтинаючи їх, а вони все одно — прости Господи! — пружиняють на спині і не дають йому ні спокою, ні сну.

І слава Богу! Бо якби не вони, то чи зміг би наш народ так інтенсивно відроджуватися після важкої задухи багатьох десятиліть?! Якщо в деяких оповіданнях («Кукурікали півні на рушниках», «Бенкет на току») бачимо моральне страждання героїв від того, що їх не розуміють або ж не розуміють вони, то в інших («Білі привиди») персонажам вдається розбудити в собі чи в інших духовне тепло. Щоправда, іноді цей злам стається за «допомогою» автора, а не через саморух характеру чи розвиток конфлікту — тут дається взнаки брак досвіду прозаїка. Та іноді навіть таке втручання вносить новий акцент у твір, як, приміром, у «Чорній підкові»: «Ті, що знаходять підкову, ніколи не думають про того, хто

загубив її». Ця сентенція — не просто афоризм, вона впливає з ситуації і є натяком на те, що двоє, які знайшли підкову щастя, можуть теж її загубити...

При читанні оповідань Василя Симоненка постійно відчуваєш їх перегуки з його поезією, мовби спостерігаєш підхід до того самого життєвого матеріалу з іншого боку: що вже було освоєно емоційно й виражено в ліриці, тепер піддається соціально-психологічній перевірці. Такий подвійний підхід має традиції в українському письменстві — згадаймо Т. Шевченка та І. Франка. І хай не здається таке приміряння Симоненка до класиків легковажним: серйозність наміру зорієнтована на високі зразки, сам Симоненко признавався, що в ньому «є щось від діда Тараса і від прадіда Сквороди».

Отже, в прозі В. Симоненка знаходимо типи, колізії, деталі, знайомі з його віршів. Наприклад, образ мудрого діда в оповіданні «Дума про діда» явно співзвучний з тим же образом у вірші «Дід умер». Ось рядки з названого вірша:

Поховали старезного діда,
закопали навіки у землю святу.
Він тепер вже не встане
і ранком не піде
із косою під гору круту.
І не стане мантачкою тишу будити,
задивлятися в небо, як гаснуть зірки.
Лиш рососою по нім буде плакати жито
і пливтимуть над ним непомітно віки.

А тепер — з «Думи про діда»: «Сиджу під клунею, а дід на низу змагається з сонцем — хто першим закінчить свої денні турботи. Довга тінь од горба вже облизує його ліву ногу, а права ще ступає по сонячній смужці. Гостра коса аж висвистує — так не терпиться дідові докосити останню ручку і нарешті спочити».

Це, сказати б, деталі зовнішнього характеру, а тепер — внутрішній сенс — «Дід умер»:

Я не вірю,
що дід із могили воскресне,

але вірю,
що ні —
він увесь не умре.
Його думи нехитрі
додумають внуки...

«Дума про діда»: «Чим густіша паморозь падала на дідову голову, тим більше він любив мене і щедріше розкривав свою душевну скарбницю. Він старів на моїх очах, і йому здавалося, що сила його і навіть саме життя його переливаються в мене, бо не було в діда синів — покосили їх пошесті та кулі...»

— Безсмертячко ти моє кирпате,— шепотів дід, коли я засинав під музику його слів».

У тексті твору — попри сильний автобіографічний елемент — є децю недомовленого, такого, про що тодішній читач міг здогадатися, а теперішній може вимовити вголос. «Пошесті», які скошили синів діда,— то не якась епідемія холери або чуми. То епідемія штучно створеного на Україні в 1932—1933 рр. Сталіним та його опричниками голоду, що забрав мільйони життів. Симоненко сказав так, як тільки міг сказати в ті роки. А прагнув сказати правду, хоч до читача вона доходила не завжди. В рукописних списках поширювалися вірші «Злодій», «Некролог кукурудзяному качанові, що згнив на заготпункті», інші твори були зовсім не відомі. Серед них — оповідання «Лісник», уперше опубліковане в журналі «Україна» в 1984 р. (№ 21), в якому розповідається про вислужника Привітного, що жорстоко побив підлітка за те, що той збирав колоски на стерні. Лише один штрих: «Я був тоді ще пуп'янком. Але я добре запам'ятав, які на смак хліб із жолудів та млинці, вчинені на висівках та молодому липовому листі». Це — про повоєнне дитинство, про яке поет сказав у вірші «47 рік»:

І вдови плакали, кричали діти «папи»,
А на сніданок — жолуді одні.

І в гарбахгнулися скелети-шкапи,
Худі, немов колгоспні трудодні.
Я не забув мужицькі очі хмурі,
Обличчя матерів налякані, тривожні,
Коли писали ви, продажні шкури,
Про їх життя, щасливе і заможне.

Вірш «47 рік» був написаний у 1956-му, а надрукований у збірці «З матір'ю на самоті» в 1990-му.

Такі співпадання, перегуки засвідчують один з найголовніших критеріїв Симоненкової естетики — бути правдивим як у деталях, так і в суті. Звичайно, поезія передбачає інші способи узагальнення, ніж проза: у першій автор досяг уже багато, до другої лише підступав. І коли уважно вчитуватися в сюжет, способи побудови конфлікту та окреслення характерів, легко помітити, як Симоненко набував досвіду: у нього поступово зникає опис, натомість з'являються психологічні колізії, що не потребують авторського пояснення і розтлумачення. Зав'язь психологізму виразно виявляється в оповіданнях «Він заважав їй спати», «Ніхто не знає», «Бальзам», а «Огида» — то вже зовсім твір письменника, що опанував тонкощі технології новелістичного жанру.

На перший погляд може здатися, що Василь Симоненко не завдавав собі клопоту з композицією, що для нього важливо було розповісти про ту чи іншу подію, яка містила в собі повчальний зміст. Письменник шукав психологічно найдостовірнішого вирішення конфлікту, що показав у новелі «Психологічний поєдинок».

...Молода братія «невизнаних геніїв» зібралася на квартирі одного з них, і от виникає ідея влаштувати конкурс: логічно обгрунтувати ситуацію прощання двох закоханих. Вона просила провести її додому пішки, а не їхати автобусом. І ось з'являються різні версії. Але найточніше і найдостовірніше пояснення, яке диктує логіка закоханого серця, — це присуд «арбітра», самої дівчини: «...Я просила хлопця, щоб він не

їхав автобусом, бо хотіла, щоб стояв він зі мною до світанку».

Дослідник творчості В. Симоненка А. Ткаченко вбачає сенс «Психологічного поєдинку» «в аспекті дослідження психології творчості, проникнення в своєрідну атмосферу розкутої художньої гри-змагання, самоіронії та самопародіювання...» Це так, на гри-змаганні побудований сюжет, та водночас тут через сюжет окреслена проблема внутрішнього вибору самого автора в розв'язанні психологічного конфлікту, яка щоразу постає перед ним. Письменник наче привідслонив перед читачем завісу у свою творчу лабораторію.

Оповідання Василя Симоненка були написані тоді, коли проза «шістдесятників» (Є. Гуцало, В. Дрозд, Вал. Шевчук, Григій Тютюнник) тільки-тільки зароджувалася, і вписуються у той напрямок, в якому вона розвивалася згодом.

Збірка, яку пропонуємо читачеві, включає всі відомі на сьогодні закінчені короткі прозові твори Василя Симоненка та його щоденник «Окрайці думок». Зберігся ще кіносценарій, який увійде у повне видання його творів. Сьогодні немає таємниці невідомих творів письменника, сьогодні він постає перед нами у повному вияві свого багатогранного і мужнього таланту.

МИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ

ОПОВІДАННЯ

ВИНО З ТРОЯНД

На неї задивлялися навіть дідугани, і вже рідко який хлопець не міряв очима з голови до п'ят. В одних у зорі світилося захоплення, в других — неприхована хіть, а треті милувалися нею як шедевром краси. Коли вона кидала чорні коси на пружні груди і пливла селом з сапкою на плечі, хлопці божеволіли. Приходили боязко до її воріт і натхненно говорили про кохання, а вона тільки слухала і мовчала. Ніхто не на-смілювався торкнутися її, мов боявся осквернити дотиком красу. Вона ніким не гордувала і ніколи не ганила, а тільки прохала, прощаючись:

— Не ходи до мене більше. Добре?

І в тернових очах було стільки благання, що ніхто не зважувався їй заперечувати. Минало в хлопців оп'яніння від краси, закохувалися вони в звичайних кирпатих і гостроносих дівчат, а Ольга ставала для них приємною згадкою.

Андрій ніколи не зважувався підійти до неї. Та й куди йому, кульгавому горбаневі, було сікатися, коли й не такі, як він, од неї гарбузи качали. Вона часто ловила його погляд на собі і завжди у відповідь світилася привітністю, але він вбачав у тому образливу жалісливість.

Хлопці ставали трактористами і шоферами, йшли в льотчики і моряки, а він і мріяти про це не міг. Він копирсався в колгоспному саду, а вдома розводив квіти.

До квітів принадився, відколи померла мати. В його садби не росла ніяка городина, лише виноград, яблуні,

вишні і квіти, квіти. І могила матері з ранньої провесни аж до бабиного літа квітувала, мов клумба.

Він дарував розкішні букети нареченим, і всі були йому вдячні, і всі шанували його, а йому ж хотілося випити хоч краплю кохання.

— Чи й мені ти подаруєш букет на весілля? — запитала якось Ольга, коли в саду трусили яблука.

Він мало не отерп від несподіванки, але мовив:

— Ти вибереш сама, які захочеш.— Потім він посміливішав і сказав: — У мене їх дуже багато. І ще, коли захочеш, до твого весілля я зроблю вино з пелюсток троянди.

— Вино з троянди? — здивувалася дівчина.— Таке й вигадась.

— Не віриш? — захвилювався він.— Те вино — як ніжність. Коли прийдеш по квіти, покуштуєш.

І він зашкунтильгав до куреня, куди його кликав сторож.

Андрій чомусь вірив, що Ольга прийде по квіти. Він виглядав її кожен вечір. Його збентеженість помітили навіть сусідські хлопчакі, які щовечора щебетали на подвір'ї. Це були вірні Андрієві друзі і надійні охоронці його квітів та саду. Того, хто насмілювався зірвати без дозволу бодай гроно винограду чи квітку, піддавали безпощадному остракізмові. Його цькували так настійливо і жорстоко, як це можуть робити лише діти.

Ці голомозі квітникарі вечорами, як мухи, обсідали Андрія. Він розповідав їм, що бачать у снах квіти, як вони перешіптуються з сивими зорями, вигадував казки про дивовижні краї, де квіти не тільки пахнуть, але й розмовляють, і ходять, і граються в піжмурки, а в'януть лише тоді, коли в тій країні з'являється хоч одна нещаслива людина.

— Квіти люблять щасливих. У нас від нещастя вони не в'януть, а плачуть. Ви бачили, скільки вранці на

них роси? Ото їхні сльози. Хто росяного ранку знайде незаплакану квітку, той буде дуже щасливий.

— А ви знаходили незаплакану квітку?

— Ні, я не знаходив, та, мабуть, і не знайду...

Висіло над ними добре і щире небо, і малюкам здавалося, що всіяне воно не зорями, а квітами і що посадив ті дивовижні квіти дядько Андрій.

Ольга прийшла в неділю зранку. Вона була така прекрасна, що відразу якось похнюпились квіти, а господар відчув себе нікчемою і не знав, де подітися.

— Це правда, що суха квітка, знайдена росяного ранку, віщує щастя? — запитала вона в Андрія.

Язик у хлопця прикипів до піднебіння, очі застигли від подиву.

— Хто... Від кого ти чула про це?

— Я приходила до тебе вчора ввечері і слухала, що ти казав дітям. Так то правда чи ні?

— Ні. То я сам вигадав.— Андрій заховав очі в куцх півоній.

Ольга зітхнула.

— Жаль, що я не вмію так гарно видумувати.

«Для чого тобі це? — дивувався хлопець.— З тебе досить тієї вроди, якою наділила мати. А в мене... Що я робитиму, коли зрадять мене ще й ті химерні вигадки?»

Перегодом вони сиділи в заплетеній хмелем і диким виноградом альтанці і смакували вино з троянд.

— Ти дуже гарний хлопець, Андрію,— мовила Ольга.

— Ти хотіла сказати, що я непогана людина? — перепитав.

— Я хотіла сказати те, що сказала,— засміялася Ольга і без усякого зв'язку стала побиватися: — Мені багато кажуть, що я гарна і тому мене люблять. Гадають, мені приємно від того. А хіба я винна, що я гарна? Хіба моя врода — це я?

Вона грайливо перекинула коси зі спини на груди.

— Я хочу, щоб хтось полюбив мене, а не мою красу, чорні брови та рожеві щічки.— Вона помітила, що Андрій хоче вклинцювати своє слово, і заговорила ще швидше: — Що та краса? Вітри видублять шкіру, дощі змиють рум'янець! Натягаєшся ящиків на токах, попогнеш спину на буряках — де та й врода ді-
неться...

Вона замовкла, і Андрій не знав, що сказати.

— Ну, скажи, Андрію, коли висушить мене праця та негода, чи буду любою для того, що спокусився красою?

— Не знаю, Ольго,— широко зітхнув хлопець.— Не знаю, хто б тебе зміг не любити отаку!

— Я не весь вік такою буду, Андрію,— мовила сумно.— Так мені можна нарвати квітів?

Андрій кивнув головою, і дівчина побрела в барвисте живе озеро. Вона ходила між квітами, а за нею ходили його закохані очі. Ольга прискіпливо обдивилася чи не кожну пелюстку і вернулася до альтанки з порожніми руками.

— Мені жаль рвати їх,— соромливо зізналася.— Вони такі гарні. Краще я зайду іншим разом. Добре?

Він іде з нею до хвіртки і мовчить. Дівчина виходить на вулицю і, дивлячись у синій неспокій його очей, тихо каже:

— А до весілля ти неодмінно приготуй вино з троянд...

КУКУРІКАЛИ ПІВНІ НА РУШНИКАХ...

В Ониськи дерев'яніли ноги, коли десь поруч дзвенів його голос. Вона завжди йшла повз нього ледве жива і не сміла повести навіть бровою в його бік.

А Віктор кричав:

— Онисько! Коли ти скажеш, що я для тебе найкращий?

— Як надійш од цапа повну дійницю молока,— шмагонула дівчина.

— Я не буду бігати за тобою,— кепкував парубок.— Я просто прийду сватаця.

— Приходь, гарбузи вродили добрі,— мов крізь цідилку, пропускала слова, тамуючи за білизою зубів і образу, і біль, і надію.

Іноді дояркам уривався терпець, і вони починали заступатися за Ониську.

— Ти її мізинця не годен! — казали йому.

— Ова! Аби тільки сказав «ціп-ціп», то прибіжить, мов квочка,— не вгавав обліковець.

— Гляди, щоб не довелося самому на яйцях сидіти,— рубала Ониська під загальний регіт.

Тільки татові могла Ониська довірити, чого коштувала їй та розв'язність. Тато був зовсім юний. Він пішов на війну тридцятилітнім і таким залишився навки. Ониська часто хотіла побачити його сивим і вусатим. Не виходило. Мати поздоровкалася зі старістю, а тато залишився молодим. Час уже втратив над ним владу.

— Ой, як мені важко, тату,— казала Ониська, опускаючи до пояса чорну тугу своїх кіс.— Як я його люблю і як... ненавиджу! — тупала маленькою ніжкою.— Що мені робити, тату?

Але батько мовчав, і тоді дуги дівочих брів сповзалися до кирпатого носа, а вії швидко-швидко кліпали, заганяючи назад неслухняні сльози.

Осінні світанки тривожні, як марення. Ониська заспанними очима обмацувала їх сиву бездонність і пірнала в їхню тривогу. По дорозі до ферми вона дивлялася свої дівочі сни.

Одного разу її розбудив Віктор.

— Чого йдеш, мов лунатик? — засміявся він біля

самого вуха, і Ониська знов відчула, як терпнуть ноги. Але голова і язик у неї ніколи не терпли.

— Скажи краще, а чого ти так рано з пелюшок виліз?

Він змовчав, а потім якось несміливо взяв за руку. Онисьці зовсім не хотілося випрочувати її.

— Ніколи не думав, що в тебе такі тендітні руки...

— Мужик не повірить, поки не помацає,— сховала досаду в посмішці.

— Підеш за мене? — раптом ні сіло ні впало запитав Віктор.— Підеш?

— Може, й піду за тебе... обліковцем працювати.— Вона таки випрочила руку і йшла немов по гострих лезах.

— То я прийду сватацця,— сказав, ніби не чув її слів, і так само раптово, як з'явився, розтанув у сивій прозорості.

Цілий тиждень за Ониською, куди б не йшла, повзли перешіптування та хихоньки. Під неприховано цікавими поглядами її плечі сутулилися, а думки гнітила образа: «На все село розцвірінькав». Мука туги стискувала груди.

Віктор прийшов у суботу. В кепці набакир, у начищених до блиску хромовиках, вродливий і прилизаний, мов плакат. Він розсівся на лаві, закинув ногу на ногу, ніби виставляючи напоказ нові чоботи. І відразу ж завів якусь порожню розмову з матір'ю. Говорив довго і одверто хизувався, а потім, наче між іншим, мовив:

— Я оце, тітко, прийшов сватати вашу Ониську...

Мати здивовано звела голову і сказала ображено:

— Хіба, Вікторе, тепер про це з батьками торгуються? В Ониськи своя голова на в'язах.— І, ніби підкреслюючи свою непричетність до того, що діється в хаті, повільно видибала на подвір'я.

Вони довго сиділи вдвох у хаті і мовчали. Кукурікали півні на рушниках, і од їхнього мовчазного співу дзвеніло у вухах.

— То що ж ти скажеш мені, Онисько? — здалеку хлюпнув тривогою Вікторів голос.

— А ти в мене нічого не питав.

— Ти ж знаєш, чого я тут.— Він дивився так благально і винувато, що в неї все тіло сповнилося лінивою жагою.

— Ти ще не втоптав стежки і до моїх воріт, а вже стукаєш у серце,— струснула з себе млявість.

— Але ж ти кохаєш мене...

— Звідки ти знаєш? — насмішкувато підвела очі.

— Про це говорить усе село...

— Але одна людина цього не говорить.— Ониська відкинула на покуть вишивання і не знала, що робити з своїми руками. Гнівом спалахнули карі зіниці.

Віктор немов уперше побачив її.

— І ти осоромиш мене на все село? — зразу ж збагнув безглузду жалюгідність свого запитання.

— Який ти, Вікторе,— не слова, а сльози текли з її вуст.— Іди звідси геть і можеш набрати на грядці скільки завгодно гарбузів. Хоч підводою приїжджай.— Ониська глумилася над своєю мукою.— Одного тобі мало, бери цілий віз і годуй ними свою пиху...

Він пішов згорбившись, ніби й справді ніс на своїх плечах підводу гарбузів.

Ониська ридала над вишиванням.

ЧОРНА ПІДКОВА

Хмари повзли так низько, що перехожі несподівано виринали з них і так само несподівано тонули. Дівчина задерла голову, ніби хотіла протаранити очима їх

клубчасту похмурість. Довгими віями вона торкалася країв хмар, а її очі були єдиними синіми цятками серед передгрозової сірості.

— Я не люблю тебе,— сказала дівчина, дивлячись у небо.— Ти брехав мені...

— Я не брехав тобі...

— Ти не любив мене.

Він дивився в землю і не бачив, що коїться над ними.

— Я люблю тебе.— Хлопець нервово човгав черевиком по зеленому горбику і вже вибив на ньому чорну підкову.— Я люблю тебе...

— Ти просто боїшся втратити мене і залишитись самотнім.

— Дурниці! — раптом загарячився він.— Коли я став байдужим тобі, то...

Вона метнула на нього дві сині блискавки.

— Чому ти весь час дивишся в землю?

Він важко, мов гирі, підняв свої очі і спідлоба глипнув на неї, але за мить його очі знову впали в траву.

— Це не має значення, куди я дивлюся.

— Ти ніколи не дивився мені в очі. Ти завжди був жадібним і нетерплячим,— розстрілювала вона його сумніви.— Ти не хотів бути щасливим зі мною, ти просто хотів ошчасливити мене.

Вона раптом заплакала і ледве втрималася, щоб не припасти йому до грудей.

— Я теж хочу бодай одну людину зробити щасливою,— сердито ввігнала підбор у глевку землю і прожогом кинулася геть.

— Почекай! — Він рушив за нею.

Тягуче закашлявся грім, і об листя заפורощали великі, мов боруб'яхи, краплі. З хмар виринули двоє. Вони трималися за руки і бігли прямо під клен. Зупинилися захекані і мокрі, щасливі, що знайшли таку густу крону.

— Дивися, підкова,— вигукнув хлопець.

Вони присіли біля чорної дуги, впаяної в зелене божевілля. І якось несподівано зустрілися їхні очі, потім руки і губи.

— Підкову знаходять на щастя,— прошелестіли її уста.

Ті, що знаходять підкову, ніколи не думають про того, хто загубив її.

ВІН ЗАВАЖАВ ЇЙ СПАТИ

Інколи його за груди хапав довгий і тягучий кашель. Від куріння.

— Гнате, мені обридло твоє бухкання! — кричала вона тоді зі спальні.— Ти заважаєш спати.

Він винувато дивився на коричневі порт'єри і казав:

— Добре, Лі, я не кашлятиму.

— Взагалі, ти міг би йти на кухню і кашляти там хоч до ранку! — солодко тягнула слова та, котру він називав Лі.

Світло разом з ним переходило до тісної кухні. Перед світом воно втомлювалося і гасло. Мабуть, втомлювався і він. Короткий нервовий сон сповнювався химерними видовиськами. Колись він глузував над позитивними героями убогих романів. Позитивним завжди снівся верстат або трактор. А йому тоді снилися всі дівчата, крім Лі. А як не хотілося розлучатися з нею навіть уві сні!

Тепер йому снилися формули, снилися паралельні жирні лінії і вуса головного конструктора. Правда, в Якіма Івановича зроду над губами не було щетини, але Гнат у сні чомусь твердо знав, що то все ж його вуса. Одного разу він сказав про це Якимові Івановичу.

— Добре, намотаю це на вус,— відбувся той жартом.— А взагалі такі сни спроста не сняться. Ти, мабуть, виснажився.

Яким Іванович любив Гната, але не виявляв своїх почуттів, щоб не було зайвих розмов. Як-не-як, а Гнат був його зятем. Того разу несподівано для самого себе він запитав:

— Ви часто сваритеся з Лідою?

— Ні, ми ніколи не сваримося...

— І вона ніколи не сичить на тебе?

— Буває. Але тільки тоді, коли я заважаю їй спати...

— Я так і знав, що ти заважаєш їй спати,— кинув Яким Іванович, і його добрі карі очі раптом стали сивіти. Так було завжди, коли він сердився.

— Боже мій, що ти зробив з кухнею! — щоранку жахалася Ліда, оглядаючи купи недопалків.— Ти сам скоро перетворишся в пунктирну лінію...

А Гнат любив свої прокурені ночі. Він любив свої сигарети, свій кашель і свої креслярські знаряддя. Звісно, без кашлю він міг би обійтися, але без таких ночей — ніяк! Він любив свою втому і свої химерні сни. І ще любив сонне бурмотіння дружини.

— Як ти насмалився цих смердючих сигарет...

Ліда не розуміла ні його сигарет, ні його кашлю, ні його снів. І не любила його втому і його ночі.

Коли Гнат зв'язав докупи всі свої думки, коли його безсоння втілилося в химернім павутинні креслень, він прибіг у спальню і схопив Ліду за плечі:

— Лі, як усе здорово вийшло...

— Ну, чого ти? — крізь сонну лінь запитала вона.

— Лі, я знайшов те, що шукав!

— Але ж хіба через це треба будити все місто?

Він до ранку сидів на кухні і заїдав тютюновим димом її байдужість. Ранком він складав речі в чемодан і говорив їй образливі слова. Вона плакала і відповідала йому тим же.

А потім він стояв у кабінеті тестя, чи то пак головного конструктора, і виливав йому свою образу.

— Я пішов од неї, щоб не заважать їй спати. Я поїду на Північ і ніколи звідти не вернуся...

У Якіма Івановича очі були сиві, а голос байдужий.

— Іди й сідай за роботу. Нічого нюні розпускати, — сказав Яким Іванович. І замовк.

Увечері він сам прийшов до Гнатого столу:

— Ліда приходила до мене...

Гнат відкинув з чола чорну чуприну і немов з ями глянув на тестя.

— Що вона говорила?

— Тільки те, що завжди кажуть жінки в таких випадках. — Він обмацував очима незграбну постать зятя і думав, мабуть, про щось дуже далеке. — Я сказав їй: коли люблять — не носять своїх сліз до посередників.

Гнат одягався і ніяк не міг всунути лівий черевик у калошу. Потім вони спускалися з третього поверху і курили сигарети.

На вулиці реготав осінній вечір. Вони йшли крізь його регіт.

Несподівано Яким Іванович вхопив Гната за плечі і повернув лицем до себе:

— Я сказав їй, що ти, може, повернешся до неї, коли вона проснеться. Тоді ти не заважатимеш їй спати.

Він пішов, майже побіг од Гната.

Гнат прийшов у готель і дуже рано вклався в ліжку. Йому снилася Ліда, паралельні лінії і неіснуючі вуса головного конструктора.

ВЕСІЛЛЯ ОПАНАСА КРОКВИ

Ніхто не розумів, що гелготів довготелесий та сухоробрий каратель. Але всі бачили, як з його рота виповзали гадюки. Вони довго сичали у вухах, а потім їхнє сичання перекладав на людську мову переляканий учитель з сусіднього села.

— Він каже, що під вашим хутором вчора застрелено троє солдатів. Якби це трапилося тут, вони б забили всіх до одного. А так хочуть повісити лише тих, у кого в сім'ях є партизани. Якщо ж ви не видасте партизанських родичів, то будете знищені всі.

Двісті дідів, бабів, жінок та дітей стояли під божевільно гарячим сонцем, але їм було холодно. Цівки морозу струменіли з чорних отворів автоматів і кулеметів, націлених у всіх разом і ні в кого зокрема. Над натовпом висіли переджнивна спека і передсмертне мовчання. Потім знову з есесівського рота поповзли гадюки.

— Він каже, що ви можете мовчати ще десять хвилин, а тоді він звелить стріляти.

Десять хвилин бігали зморшки по чолах, десять хвилин стікало мовчанням сонце, десять хвилин задубілими очима вдивлялися в закручений шпориш, ніби хотіли віднайти в ньому який порятунок. Потім натовп заворушився, і озерце людей вихлюпнуло наперед тисячолітнього Опанаса Крокву. Він забув навіть уклонитися людям, а пішов прямо на вчителя.

— Скажи цьому кнурові, що то мої сини забили тих вилупків. І ще скажи, хай не сміють мене бити, бо я коростявий. Хай просто вішають.

— Скільки ваших синів у лісі? — переклав учитель запитання есесівця.

— Та всі до одного.

— А хто у вас є дома?

— Була баба, та вмерла.

— А щоб тобі язик не відсох! — висунулася з юрби сива жіноча постать, хіба на яке століття молодша від Опанаса.— Живою мене до могили кладе, та ще й прилюдно. Не втечеш ти від мене, іроде, і на той світ!

Есесівець реготав довго і смачно, коли вчитель переклав йому цей монолог старої.

— Це ваша баба? — спитав Опанаса.

— Угу. Моя. А чия ж іще?

— Правду казав дід, що ваші сини в партизанах? — допитувалися в баби.

— А правду. Хіба такий збреше? Усі соколята наші в лісі гніздяться...

Їх повісили на гігантському в'язі біля колишньої церковки. Здивованими очима дивилися вони на врятованих ними людей і показували вслід карателям свої сині прикушені язики.

Опанас Кроква зроду не мав дітей, а баба Орися, що поєдналася з ним вірвочкою, ніколи не була його дружиною. Кажуть, у юності вони дуже кохалися і хотіли побратись, але батьки не дозволили. Видали Орису за багатшого.

Може, це правда, а може, людська фантазія творить нову легенду про велику любов, яка вже на смертному одрі зачала життя.

ДУМА ПРО ДІДА

Сиджу під клунею, а дід на низу змагається з сонцем — хто першим закінчить свої денні турботи. Довга тінь од горба вже облизує його ліву ногу, а права ще ступає по сонячній смужці. Гостра коса аж висвистує — так не терпиться дідові докосити останню ручку і нарешті спочити. А тінь уже сягнула дідових колін, потім раптово підскочила до пояса, поповзла на груди.

Я підвівся з місця і став навшпиньки.

— Іванку! — доноситься до мене дідів голос. Він стоїть уже по шию в тіні і жмутком сіна витирає косу.— Чуєш, Іванку?

— Ні, не чую,— кричу, склавши долоні човником.

— То чого ж озиваєшся, ледащо? — Голос у діда лагідний, і я знаю, що він зовсім не сердиться на мене.— Принеси кисет, бо комарі з'їдять.

Це дід, звичайно, лякає мене. Комарі ніколи не з'їдять його, бо він дуже великий і в сто разів сильніший від усіх комарів, що живуть на нашому болоті. Але мені приємно зробити послугу дідові. Я притьмом біжу через грядку до дідового піджака, добуваю з кишені кисет, вибігаю на сінокіс і, стрибаючи через покоси, мчу до діда.

— Ноги не поколи,— чую його настанову.— Ле-тиш, мов заєць переляканий.

— А хіба перелякані зайці швидко бігають?

— Та вже ж що швидко.

— Так, що й ви не доженете?

— Не знаю, не пробував.

— А чому не пробували?

Дід слинить цигарку і лукаво посміхається у вуса.

— Бо за це трудоднів не пишуть.

— А якби писали?

— Однак не взявся б. Не люблю дурне діло робити.

Відповідь не влаштовує мене, і я мов з торби висипаю перед дідом купу запитань.

— Гей-гей,— сміються його пожмакані вуста.— Бери краще косу та неси її до клуні.

Ми йдемо через сінокіс, і темніє над нами небо, і дзвонить земля на тисячу ладів, і я слухаю. Слухаю небо, і слухаю землю, і слухаю дідову мову. І в серце моє вливається якась незрима сила, що на віки вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови.

...Чим гущіша паморозь падала на дідову голову, тим більше він любив мене і щедріше розкривав свою

душевну скарбницю. Він старів на моїх очах, і йому здавалося, що сила його і навіть саме життя його переливаються в мене, бо не було в діда синів — покосили їх пошесті та кулі...

— Безсмертячко ти моє кирпате,— шепотів дід, коли я засинав під музику його слів.

То були дуже гарні слова, бо поганих дід не говорив мені.

Я часто ображав і кривдив діда то своєю нетямучістю, то жорстоким дитячим егоїзмом. Але дід великодушно пробачав мені, як уміють пробачати великі люди. А дід був великим і простотою своєю, і тим, що не каючив од життя більше, ніж заслужив.

Любив дід читати історію та географію, а ще любив Шевченка та Горького, бо Шевченко — це, мовляв, селянський письменник, а Горький — городський.

— Правди такої, як у них, ні в кого немає. Інші теж розумні, але не такі. Не селянський і не робочий розум у них. Якщо я не зрозумів їх, то попроси у них за мене пробачення, коли виростеш.

Що ж, пробачте йому, графе Толстой і Антоне Чехов, не ображайтеся на нього, могутній Франко і ніжна Лесю, не гнівайтесь, Олександрє Блок, Володимирє Маяковський і Олександрє Довженко. І ще й ще інші. А ті, хто бачив, як сам відривав від рота, оддавши останню зернину фронтові, як годував на трьохсотграмовий трудовень своїх внуків, ті, що бачили це і мовчали або цвірінькотіли римами про кохання,— нехай самі підуть до його могили і попросять у нього пробачення. Не збагнули вони ні сили, ні краси, ані роботи його. І якщо не простить він їх, то нехай сплять свої книжки і візьмуться за іншу працю, щоб не була їх старість убогою.

...Я ходив тоді в восьмий клас. Дев'ять кілометрів було до школи. Як на мої чотирнадцять років, то це не так вже й мало.

В неділю дід цілий день читав. Географію, мабуть.

— Іване, піди врубай дров,— сказала мати.

— Чого це саме я?

— Бо я вже не можу,— промовив дід.

— Ви самі книжки читаете!

— Не пашекуй, Іване! — гримнула мати.— Тільки на язик і проворний.

Я цюкав сиру лозу біля дровітні. Дід повз мене пройшов у клуню. В нього в руці теліпався цупкий конопляний налигач. Я цюкав лозу, а в клуні було тихо.

Раптом ніби обухом хтось гепнув по серцю. Я кинув сокиру в сніг і кинувся в клуню.

— Ді-дусю!

Він стояв і робив мішанку для корови. А від ясел за кожним його рухом жадібно стежила прип'ята цупким налигачем Лиска. Дід глянув на мене і, забачивши переляк на обличчі, стурбувався й сам.

— Що з тобою, Іване?

— Ви йшли з налигачем, і я подумав...

Я припав до його древнього кожуха, і ревів, мов дитина, і просив прощення.

Увечері дід сказав:

— Ганно, нехай Іванко завтра не йде в школу.

— Чого?

— Раз кажу, то треба.

— Добре, Іванко не піде.— Мати здвигнула плечима.

Але то не була примха. В понеділок діда вже не було. Суворий і прекрасний, він лежав у домовині на старезній дубовій лаві. А надворі світило сонце, скрипів сніг і кукурікали півні на відлигу.

...Я нікого так не люблю, як дідів. Це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть вони стільки краси і ніжності, що може позаздрити їм будь-хто.

І коли в автобусі я бачу сідоглавого предка мого з в'язанкою бубликів, я чомусь думаю: зараз прийде в хату, добуде свій нехитрий гостинець і скаже своєму Іванкові:

— А глянь, що я приніс від зайця...

Він посадить на коліна своє чорняве чи біляве безсмертячко, і воно, роззявивши ротика, слухатиме його простодушні оповіді, в яких переплететься дійсність і фантазія. І колись обов'язково проснетесь в його душі дідова краса, і живитиме його дідова мудрість і дідова мова.

ПОСМІШКИ НІКОГО НЕ ОБРАЖАЮТЬ

Дерева цілий день вимітали небо своїми зеленими мітлами, і надвечір з-за хмар таки виглянуло сонце. Воно було велике і засоромлене. Гроза обмила втому не лише з вродливої природи — я майже фізично відчував, як у грудях забрунькувала радість. Якась безпричинна і вже зовсім нестатечна радість.

Я сів на лавку в скверику і усміхався деревам, сонцю, пошматованим хмарам і перехожим. Потім поруч зі мною сіла дівчина. Вона, теж радіючи всім еством, жадібно впивала очима красу надвечір'я. На її безпроглядно темних бровах втомлено присіли невидимі клаптики волог, і від того брови стали трішечки сивуватими і неймовірно красивими.

— Чому ви посміхаєтесь?

Вона здивовано глянула на мене і відповіла:

— Хіба я знаю?

Ми сиділи і посміхалися всім і всьому, а я — трішечки — посміхався лише до неї, і вона — трішечки — посміхалася лише для мене. І нам було прекрасно і весело, і між нами не було нічого, крім німої щирості.

А потім на нашій лавці сів сивий-сивий чоловік і теж заходився дарувати всім і всьому свою вечірню поспішку. Він не заважав нам, а ми не заважали йому — простору для посмішок вистачало.

— Боже мій, до чого тепер безсоромна молодь! — зупинився біля нас перехожий, сповнений гніву. Це був такий дисонанс у надвечірній радості, що ризонував навіть мої немусикальні вуха. Але я посміхнувся йому й мовив:

— Це ви, мабуть, не про нас кажете...

— Ні, я про вас! — Перехожий аж тупнув ногою.

— Даруйте, але ми нічого не робимо.

— Хіба можна так зухвало показувати всьому світу своє щастя?

— У нас немає ніякого щастя,— посміхнулася йому дівчина.— У нас є тільки радість.

— І до того ж у кожного своя,— докинув я.

— Ви ображаєте людей, ви своєю поведінкою наводите тінь на теперішню молодь,— вичитував нас перехожий.

— Хіба посмішка може когось образити або накинути тінь? — допитувався я, хоч не сподівався ніякої відповіді.

Я знав, що він повчатиме нас, доки не зіпсує настрою і мені, і дівчині, і вечорові. А потім піде, задоволений собою так, ніби й насправді утнув щось дуже гарне.

— Ну чого ви сидите перед очима у всіх і шкірите зуби? — дошкульпувався він.— Хіба для вас мало закутків?

— Чого це посмішки треба шукати по закутках?

— Бо треба поводитись пристойно.

— Ви, певне, думаете, що ми... закохані? — раптом запитала дівчина.

— У всякому разі, якісь там фіглі-міглі між вами є, і не треба ними муляти очі порядним людям.

— Та ми навіть не знайомі! — засміялася дівчина.

Від несподіванки він ледве не став кам'яним монументом.

— Як? Ви навіть не знайомі? І ви сидите поруч і посміхаєтесь одне одному перед очима цілого міста?

Мені здавалося, що він репне від гніву. Він так заходився шпарувати нас банальностями, що навіть сонце спіткнулося і нахромилосся на вістря тополі. Я хотів уже заткнути вуха і сторчма кинутися куди влучу, але тут озвався отой сивий-сивий чоловік.

— Якого дідька ви прилипли до цих молодят? Нехай собі посміхаються, це ображає тільки бегемотів.

— Через таких потуральників, як ви, і молодь у нас розбещена,— з жовцю напереваги ринув захисник цнотливості на сивочолого.

— Та йдіть геть, бо покличу міліціонера,— втомлено відповів той.— Зануда.

— Це вас треба в міліцію! Безсоромники!— зарепетував ображений, але таки ушніпився йти, і за хвилину його постать, сповнена обуренням і прописними істинами, зникла за остріхом кущів.

А ми знову сиділи і посміхалися. І небо реготало так, що аж видно було його червоні ясна.

СІРИЙ ПАКЕТ

Коли поїзд смикнув вагони і Слава скочив на підніжку, ми збилися до купи і скандували щосили:

— Славі — слава! Славі — слава!

Слава махав нам на прощання якоюсь брошурою, щось кричав, але ми не чули і не хотіли чути,— тоді він висолопив язика і скорчив таку гримасу, що йому могла б позаздрити мавпа.

Таким він і пішов з мого життя, а якщо повернеться — то, я певна, таким самим. У мене в сумочці ле-

жав сірий пакет. Цю коштовність Слава вручив мені вже на пероні і попрочав:

— Прочитаєш, коли поїзд удаль загуркоче...

Чудний, милий кривляка цей Слава. Я через нього набралася стільки лиха і неприємностей, що повинна б ненавидіти його, як кажуть, усіма фібрами душі. Передусім він недолюблював мою маму, а вона платила йому тією ж монетою так щедро, що навіть при ньому казала мені:

— Коли вже ти віднадиш оце опудало?..

Слава реготав і дражнився:

— Ображаючи мене, тьоха Зінет, ви ображаєте майбутнє. Ми — ваша зміна. Коли ви гратимете в шахи з Магометом або Ісавом, я ще швендятому по землі і вноситиму посильний вклад у розвиток цивілізації...

— Боже мій, цей дикун базікає про цивілізацію! — драматично вигукувала мама.

У мене на столику стоїть Славине фото, яке я сама в нього попросила. Мама ненавидить цей відбиток, бо Слава на ньому ніби живий. Лукавим поглядом спідлоба оглядає він наше житло, і здається, що з його великих губ ось-ось зірветься насмішка. Невеличку бородавку біля носа я перетворила на симпатичну коричневу мушку, і від цього Слава став ще чуднішим.

...Ми поверталися з вокзалу, потім довго ще в нашій квартирі харчала радіола і дзвеніли чарки, але все було не так, як раніше. А може, це тільки мені було не так, а всім іншим — так. Може, інші попрощалися з Славою навіки ще на вокзалі. Може, інших він не образив так, як мене, отією мавпячою гримасою. Я чекала, що він хоч попрощається зі мною по-людськи. Кривляка!

Коли всі нарешті розповзлися по домівках, я, стомлена, сіла на канапу і роздерла пакет. Роздерла зубами, бо ніколи було шукати ножиці. Роздерла і дістала з пакета... конверт! Звичайнісінький поштовий конверт з

маркою в чотири копійки. Мені хотілося побити вчителя, котрий навчив Славу так красиво, ка-лі-гра-фіч-но писати. На конверті були слова: «Розкривати лише в тому разі, якщо кохаєш». Жахливим каліграфічним почерком написав Слава цю засторогу. Жоден раз його рука не здригнулася. Філолог!

Спочатку я кинула конверт на підлогу і люто топтала його ногами. Я мстила тому кривляці за чотири довгих роки, що він забрав у мене. Забрав свавільно, віроломно і кат його знає для чого. Чотири порожні, нікчемні роки! Тисячу чотириста шістдесят один день морочив мені голову, щоб піднести в дар оцей жалюгідний конверт вартістю в п'ять копійок!

Потім я вхопила конверт і розірвала його. Ні, звичайно, не на шматочки, я просто дістала з нього мікроскопічно малий аркушик паперу і прочитала:

«Ще цілий рік ти колекціонуватимеш у залікову книжку дорогоцінні автографи екзаменаторів. Я чекаю тебе цілий рік (Нахаба! Я чекала чотири роки! Одну тисячу чотириста шістдесят один день), хоч не знаю, чи зважишся ти кинути Київ задля якогось пришепкуватого баламута. Але я чекатиму. Я кохаю тебе до божевілья. Слава».

І все. Більше ні слова. Навіть клякси не знайшла я на цьому холодному клаптикові паперу. Він таки справді божевільний. Завтра ж куплю гамівну сорочку і відправлю йому терміновою посылкою. Нехай носить на здоров'я!

Невже зараз він уклався на свою плацкарту і спить?..

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОЄДИНОК

В Опанаса Шворня завжди збиралася літературна публіка. Невизнані генії всідалися за круглим столом і починали дискусії. Ці словесні поединки були такі гарячі, що за якихось півгодини кімната наповнювалася димом. А диму ж без вогню не буває.

Одного разу, коли письменники вже порозкривали роти, щоб здивувати світ новими великими думками, Шворень схопився з свого (точніше, позиченого в сусідки) стільця і закалатав:

— Товариство! Я пропоную влаштувати конкурс.

— Як? — підвів голову гуморист.

— Гм,— чиркнув сірником послідовник Ремарка.

— Що? — перепитав сатирик.

— Коли? — недбало кинув поет, готовий у будь-яку хвилину виявити своє обдарування.

— Валяй,— підвів підсумок реаліст.

— Ну то слухайте.— Шворень хотів стати на стілець, але сусідка з дверей показала йому електричну праску, і Опанас змушений був продовжувати з підлоги.— Вчора я підслухав прощання двох закоханих. Як ви думаєте, що говорила дівчина юнакові? Певен — не вгадаєте: вона просила, майже благала, щоб він не їхав автобусом, а йшов пішки. Так от: нехай кожен логічно обгрунтує це її прохання. Хто буде найближче до істини, той переможе.

— А хто буде арбітром? — не втримався від запитання реаліст.

— Я дівчину приведу,— роз'яснив Шворень.— Хто перший?

Усі замовкли. За хвилину поет підвівся з місця і закотив очі під лоба. Він належав до новітньої школи, яка,— на заздрість тим, що відмовилися від розділових знаків,— творила красу, користуючись лише останніми.

Риска, дужка, знак окличний,
Знак питання симпатичний,
Три тире, чотири коми —
От вже й істина відома.

— Геніально! — вигукнув Шворень і так заплескав у долоні, що на смерть перелякав рудого kota, який дрімав посеред столу і був його єдиною прикрасою.

Після цього взяв слово послідовник Ремарка:

— Вона знала, що в той вечір він випив багато вина і пива. Отже, йому на кожній зупинці доводилося б вискакувати з автобуса. Тим паче що в нього слабкий сечовий міхур.

Сатирик теж не примусив себе довго чекати:

— Він не мав постійної прописки і до того ж був п'яний. Дівчина боялася, що в автобусі його затримає міліція. Вона, по-моєму, спекулянтка.

Реаліст, почухавши тім'я трохи більше, ніж слід було, випалив одним духом:

— Вона ревнувала його до кондукторші.

Не встиг він знову піднести руку до тім'я, як затараторив гуморист:

— Вона працювала з ним в одній установі. Була дуже скупа. Вона боялася, що юнак потрапить під автобус. В такому разі з усіх працівників збирали б по карбованцю на вінок, а дівчина не бажала розлучатися з карбованцем.

Цей феноменальний дотеп так розсмішив Шворня, що на нього напала гикавка. Нарешті, зібравши всі сили, щоб подолати регіт, Опанас звернувся до судки:

— А тепер, Пашо, скажи, хто з них був найближче до і-і-і-стини?

— Найближче до стіни сидить оте опудало, — сказала Паша на замріяного поета. — Але я не розумію, для чого таке дурне запитання?

— Я питаю, хто з них найближче був до правди?

— Та всі плели чортзна-що! А я просила хлопця, щоб він не їхав автобусом, бо хотіла, щоб стояв він зі мною до світанку. А останній автобус відходить дуже рано — всього о першій годині ночі. Дійшло? — відповіла Паша і, показавши язика невизнаним геніям, вибігла геть.

НЕЙМОВІРНЕ ІНТЕРВ'Ю

Ранком Шворня розбудив телефонний дзвінок. Опанас узяв трубку.

— Слухаю.

— Шворень? Це з редакції «Поетичний дріб'язок». Зараз до вас прийде наш кореспондент. Зустріньте його у всеозброєнні.

Опанас кинув трубку і зарядив пугача.

Скоро в кімнату ввалився незграбний і заяложений юнак. Його руда морда була обдерта і вкрита вуграми. Дивився спідлоба полохливо, але нахабно.

— Добрий ранок! Ягоди поспіли. Не ждали? А я от — ніжним тілом у віконце вліз і став.

— Хто ти? — дико вигукнув Опанас, спантеличений появою цього суцільного виродка.

— Я репортер. Я гібрид поезії та прози і газети незаконний син. Ясно? Я мислю образами. Все сказане тут ви можете знайти в моїй збірці «Лакований бруд». Спробуйте зрозуміть.

— Ви з «Поетичного дріб'язку»? — нарешті вибрав паузу Шворень.

— Я скроплюю там поетичну палітру. Питання перше: де, коли, яким чином ви народилися?

Шворень розкрив рота, але виродок не вгавав:

— Мене мати не родила, я родився сам. Мій талант — це мускули машинні, голова — лабораторний

лабіринт. Я останнє слово науки. Стою край шляху в жовтім молочаї — відсидів за ділом я в калині. Да, бувало. Ех, летить жирафа понад житом. До речі, де пройшло ваше дитинство?

— Я народи...

— Ага. Я й забув. Біля хати я серцем порожнім напуваю голодних гусей. Кажуть, каламбур. А дозвольте запитати вас, що таке талант? Не знаєте? Ну от. Талант — це... Стривайте, я відхилився. Отже, де ви навчалися?

Балакучий виродок навіть не збирався замовкнути.

— Я знаю, що прийде мій час і на мою сорочку трипотливу ручища покладе. Що? Мене дивує ваша нескромність. Ви не смієте перебивати гостя, особливо мене. Ага! Я взяв тебе по голосу і звуку. Крокую рибною землею, скидаю чоботи сушити. Гарно? Сам собі заздрю. А ви знаєте: сіно пахне космосом і бронзою, що мені на пам'ятник кують. До вас не дійде.

У Шворня трусилися руки, він гарячково виробляв план дій.

— Над чим ви зараз працюєте? — захлинався «терорист». — Я очима чую, вухами я бачу, на моїй долоні всесвіт спочиває.

Він підійшов до дзеркала, глянув у нього і здивовано запитав:

— Це що за злодій? Вбивця? Грабіжник?

— Геній, — просичав Шворень.

— Справді? А я гадав, що тільки я...

— Дайте йому руку, — порадив Шворень.

«Терорист» повернувся до дзеркала і простягнув руку... Шворень стукнув його карафкою по тім'ї і жбурнув гостя за двері.

Хвилину було тихо. Потім під міцними ударами двері затріщали і в свіжі щілини ввірвався життєстверджуючий вірш:

Зорі кукурікають в квасолі,
Сіріус присів на перелаз.
В ковдрі неба в зорянім наколі
Віз я Київ милій напоказ.

У Шворня не було вибору. Він кинув писати вірші.
Двійник більше не з'являвся.

БІЛІ ПРИВИДИ

Білі привиди заходили до вестибюля, гупотіли незграбними ногами, ляскали долоньями, і молочні хітони осипалися з них на підлогу.

— Оце так зима! — вигукували одні, бо фантазії на більше в них не вистачало.

— Привіт від Прадіда Мороза! — намагалися жартувати інші, кидаючи вологі пальта через бильце гардероба.

Ліна автоматично посміхалася їм, бо треба ж бути ввічливою. «До чого всі вони нудні і невиразні», — прядлася думка. Нудні і невиразні піднімалися в танцзал і приймалися монотонно шліфувати паркет, залицятися до таких самих нудних і невиразних дівчат або збивалися табунцями і страшенно бездумно патякали бо зна про що й для чого.

Ні-ні, Ліна не зневажає їх, просто їй страшенно жаль оцих бундючних гиндиків, що з дня на день тринькають свій час та енергію на танцюльках. Так, саме на танцюльках, бо вона не сміє кошунствувати і називати танцями оце шаркотіння.

— Про що задумались, міледі? — рве Лініне прядиво занадто вкрадливий голос. Ага, це той самий, що вчора і позавчора намагався полонити її дотепами й мімікою, взятими напрокат з індійських фільмів.

— Ви знову забули цигарки? — обминає очима його цукеркову посмішку.

— Ви вліпили прямо в десятку, мем.

— Номер? — збагачена його інформацією, Ліна добуває з правої кишені дешевого імпортного півпальта замусолену пачку «Казбеку». Немає сумніву, що цей галантний джентльмен смалить звичайнісінькі гільзи, котрі щовечора набиває якимось дешевеньким тютюном. Але з якою помпою він стукає мундштуком цигарки об коробку! Як велично чиркає сірником!

— Може, ви підніметеся зі мною на один танець?

— Ні, я не опускаюся до цього.

— О, ангел показує зуби! Але все-таки?

— Слухайте,— каже вона роздратовано,— це гардероб, а не колекціонерня компліментів з позаторішніх фільмів.

— Громадяни, будьте взаємно ввічливі,— метає лозунг чемний кавалер.

— Відвідувачі, не заважайте працівникам виконувати свої службові обов'язки,— ультрачемно посміхається Ліна.

— Може, леді назвуть своє ім'я?

— Макбет.

— Я чекатиму вас біля виходу.

— Якщо балеро мають зайвий час, вони можуть скоротати його в товаристві однієї з балерин.— Ліна показує пальчиком угору.

— Ты меня не любишь, не жалеешь...

— Гурток художнього читання працює у вівторок і п'ятницю після третьої,— дає йому безплатну довідку. Хвала Всевишньому, заграли прощальний фокс, і тоненька цівочка людей потягнулася за одягом.

Ліна ненавидить свою «професію», але їй страшенно подобається одягати і роздягати людей. Щось є в цьому магічне й незрозуміле, і коли вона нарешті підшукає собі справжню роботу, їй ще довго ввижатимуться букети людських облич, сміятимуться, сумуватимуть і проситимуть очі. Кінець кінцем сюди, крім професійних

шаркунів, знічев'я забивається і чимало гарних хлопців та дівчат. Куди не зажене нудьга! Може, і їй колись доведеться марнувати свої вечори в отакому танцзалі, і помирати від нудотних та порожніх розмов, і вислухувати комісовані компліменти, і танцювати, «як поведе партнер»...

Хух!.. Нарешті останнє пальто, останнє «до побачення». Можна й додому, але в тьоті Паші сьогодні жак скільки роботи — нанесли снігу, багна, накидали недокурків біля урн. Ліна пурхає по вестибюлю, а тьотя Паша бурчить і проганяє її додому.

— Може, тебе хтось ще й чекає...

— Хто чекає, той дочекається.— Ліна торохтить совком, шастає віником і обстрілює тьотю Пашу кулеметними чергами вражень, а та докоряє їй за нерозсудливість.

— Колись і кортітиму, щоб залицялися, та ніхто не захоче... Дівування, воно стече, як вода навесні...

Ліна похапцем одягається і водночас переконає тьотю Пашу, що вона зроду-віку і не подумає виходити заміж, бо тепер тільки й чути, що про розлучення, а путніх хлопців дуже мало.

— Та йди вже додому, мороко ти моя гостроноса!.. А в хлопцях ти тямшиш, мов коза в рогозі!..

Біля виходу її справді чекає білий привид. Він іде поруч, і від його розв'язної галантності не лишилося й сліду. Мимрить щось про погоду і неоковирно жартує. Лініне рздратування дримає в найтихішому закапелку душі.

— Мені подобається, що ти не ламаєшся і не кривляєшся,— каже білий привид.

— То чого ж сам граєшся в денді?

— А так...

— І мене чекав «а так»?

— Трішечки «а так», а трішечки не «а так».

— Мені не треба твоїх трішечок!

— А мені треба!

— Слухай, ти негідник чи ні? — ставить вона питання руба.

— Може, й негідник, але не дуже, — зітхає хлопець, і вони замовкають, і йдуть поруч, і думають про своє.

— Можливо, я дурень, — раптом каже Недуженегідник.

— Дійсно, це ймовірно, — погоджується Ліна.

— А ти розумна?

— Хтозна. Мама каже, що я злюка.

— Твоя мама — великий чоловік!

І вони йдуть, а місто спить, а сніг валить і валить, і ліхтарі від снігу такі чудні й казкові, що Ліні здається, ніби вона ступила на іншу планету. І скільки загадок і несподіванок чекають її в цьому дивному, незнайомому, білому, рідному місті!

Він так і не посмів узяти її під руку і попрощався біля під'їзду, не прохаючи, як інші, постояти з ним «хоч хвилинку».

Ліна впала на біле як сніг простирадло і зітхнула тривожно й легко. У сні в неї з очей росли фіолетові квіти.

БЕНКЕТ НА ТОКУ

Омелько Гужко, сухорлявий балакун, скаржився на току вантажникам:

— Що в тих інститутах, їдрі його навиворіт, тільки думають? Понавчають усяких дівок, а тоді маєш з ними рахубу. Ні побалакать, ні виматюкатися.

Кучерявий секретар сільської Ради Трохим Канивець, якого в жнива одірвали від паперів, повчально замітив:

— Положим, без матірщини прожити можна. Оно жінки ж не матюкаються...

— Так то ж баби,— скорчив порепані губи Омелько.— А в нашому чоловічому ділі без цього важко. Прийдеш рано до тракторів, зразу ж тебе обступають з усіх боків — того дай, цього дай, отого дістань. А де його візьмеш? З носа ж не висякаєш... Пошлеш їх усіх к такій матері, і якось мов легше стане. А хлопці дадуть тобі здачі, то й самі підбадьоряться.— Він пихнув цигаркою, вивалив густу хмару диму.— В нашому ділі без цього ніззя.

Парубки дружно загиготіли, Данило аж навприсядки зайшовся. Омелько обминав оте капосне «ніззя», мов турок сало. І якщо воно таки випурхувало з його рота, всі знали, що бригадир тракторної бригади чимось дуже клопочеться. «Ніззя» — то його вуличне прізвисько, і Омелько вже не одну пляшку самогону ставив, щоб його так не дражили. На тому латалося чимало любителів заправитися надурняк.

— Чого іржете? — вилаявся Омелько.— Однак тепер самогону не сискать. А балакав я оте до чого? Прийшла сьогодні до мене агрономша та й каже: «Ви думаете що-небудь, коли трактори на оранку пускаєте?» — «А що?» — питаю. «А те,— вона мені,— що ондечки ваш Федько посеред борозни «рятуйте» кричить. Трактор зупинився».— «Е-е, баришня, — пояснюю їй,— тут не думки потрібні, а запчасті».— «Ти диви,— прикидається янголом,— а я думала, що до трактора, крім запчастин, ще й голова не зашкодить». Ну мене й заїло. «Багато таких премудрих тут вештається,— одказую агрономші,— та тільки за весь їх розум копійку нову жаль дати». Ну, а потім зірвався язик з цепу, і я, значить, закрутив їй кілька обичайок. Вона попервах рака спекла, а потім оговталася і каже: «Матюкається можна й ворону навчити. А трактор заправляти ворона не втне. А вам треба вміти. То везіть Федькові пальне.

Механізатори мені!» Я ледве не провалився від сорому, а вона сміється очима і промовляє: «Як будете матюкатись, то поскаржусь, що поле засмічуєте. Від матюків же бур'ян росте».

— Ну це вже вона заливає! — вигукнув Трохим.

— Я теж казав їй таке,— провадив своє Омелько.— А вона гомонить, що про це і в книжці написано.

— А може, й правда,— озвався лінивий на слова здоровань Данило.— Мені батько теж казали, що земля любить усе чисте — і зерно, і слово, і совість.

— То, може, до неї треба й руки печатним милом мити? — пирснув Трохим.

— Для чого? — щиро здивувався Данило.— Хіба то брудні руки, якщо в них земля в'їлася?

— Руки треба мити до їжі. Гігієнічно.— Трохим вставив учене слово.

— А бідова ж дівка і на язик клепана,— захоплювався Омелько.— Щоб скинуть оце років п'ятнадцять, оддав би жінку сусідові і до агрономші підсипався б. Але ніззя,— зітхнув чоловік, і знову звалився на нього мішок парубоцького реготу. Все село знало, що бригадир любив свою Олену шалено й несамовито. Колись посмів її вдарити, вона забрала руденьких близнят й майнула до матері. Він благав її повернутися, став навколішки, але марно. Тоді Омелько ліг під ворітьми й сказав, що не встане і ріски в рот не візьме, доки Олена не простить йому.

— А не простиш, то вмру. Тільки перед смертю собі кулака відрубав.

Він лежав колодою біля воріт два дні і дві ночі,— добре, що літо було,— а третього дня сипонув дощ. Змилувалась тоді Олена й забрала його в хату.

— Ой, скажу тітці,— давився реготом Трохим,— доведеться вам язика рубати.

— Ну, вона не така дурна, як ти, і понімає, де в жарт, а де до діла,— насупився бригадир.— А на твоєму

місці я не ловив би гав. Таку дівку, як агрономша, не зустрінеш, хоч три дні пішки шмаляй.

— Що це ви, дядьку, мене тут висватуєте?— сполохав тиху балачку грудний дівочий голос.— Ще подумають, ніби я вас найняла.— Вона стояла перед хлопцями і грала карими очима. Губи ясніли посмішкою, а ніс задиркувато стирчав угору.

— Та це я не про тебе,— огризнувся Омелько.— Яка з тебе краля, коли ти підстрижена?

Примхливість відразу як вітром здуло, і на її рожевому обличчі вже малювався інший клопіт:

— Чи йтиме ще машина в село?

— Та ждемо ж оце. Тут хіба на одну ходку лишилося,— сказав Данило.

Всен почули себе ніяково і мовчали. Сонце з-за обрію прощально махало червоною косинкою, і дівчина впивалася тим прощанням. Вона втомлено присіла на ручній каламашці та й засумувала під перехресним вогнем парубочих зіниць.

— А в якій же книжці написано, що від матюків бур'яни ростуть? — порушив мовчанку Данило. Дівчина повела бровою на Омелька. «Ич, старий брехун, а казав — не про мене тельняк»,— торжествувала її погляд.

— Забула, як зветься. Дуже давно читала.— Вона знову була весела і жвава, і ніхто не повірив би, що дівчина взагалі сумувала колись.— А чого ви, хлопці, такі похнюплені? Не обідали, може? Так у мене цілий вузлик ласощів усяких.— Вона спурхнула з свого сідала, блискавично послала газету і припрошувала:— Хто не боїться, що причарую, їжте! Тільки щоб потім називали мене Тамарою, а не агрономшею. Добре?

Вони відщипували від окрайця дрібні шматочки, кидали їх у роти й дякували їй очима не за їжу, а за щирість.

У небі вже проростали перші зорі, а в душах крізь кірку настороженості проштрикувалися перші пагони довір'я. І капосні цвіркуни підгледіли те проростання й розплескали про це по всьому полю, а коники не вірили їм і спросоння виплигували на тік, щоб на власні очі пересвідчитися в тому.

Коли довгождана машина намацала своїми довгими віями каламутний тік, бенкет каламашки вже закінчився, і Омелько Гужко подавав на десерт щось дуже легке й приємне, бо всі наввипередки пред'являли йому паспорти ширості — посмішки.

НАЇВНЕ ДІВЧИСЬКО

Вітер лагідно підштовхував її в спину. Вона вимавувала сумочкою і заgravала з вітром — підставляла йому рум'яні щоки або раптом обкручувалася на одній нозі, і він грайливо окреслював її непорочний стан. Дівчина відчувала, що на ній схрещуються цікаві погляди, і їй це явно подобалося. Може, вчора, а може, тільки-но ранком вона відкрила в собі жінку і трепетно переживала це відкриття.

Вона ніби вдруге народжувалася на світ. На сіруватих великих очах раптом заіскрилася блискуча вогка поволока, конопляні пасма волосся чомусь поніжнішали і прищулилися до лобика, а тіло стало таким легким і слухняним, що вона й сама дивувалася, як це вітер не вхопить її на свої легкі лапаті крила і не понесе кудись далеко-далеко.

Дівчина була об тій порі, коли кожного манить щось загадкове, незбагненне і таємниче. Вона ще не знала, що та загадковість і таємниця — поруч, що то звичайна потреба юності кохати і бути коханою. Вона тільки знала, що прагне чогось дуже гарного і ще

не звіданого, чогось такого, без чого й жити не варто.

Дівчина йшла на роботу. Цілий вечір і ранок мати начиняла її інструкціями і годувала повчаннями, а вона дослухалася лише незрозумілої бентеги свого ества. Ну й що, коли вона вперше йде на роботу? Коли вона й до школи йшла вперше, а потім це стільки разів повторювалося, що аж обридло.

— Тато насилу підшукав тобі місце,— наставляла мати.— Тримайся його. Робота чиста, і люди там гарні.

Подумаєш, люди там хороші! Ніби в іншому місці немає ще кращих. Ось вона стоїть в автобусі, і всі на неї дивляться такими добрими очима. Хіба в поганих людей бувають добрі очі? І взагалі, хіба погана людина стане дивитися на гарну?

Вона випурхує з автобуса і, заграючи з білим сніговієм, біжить до заводууправління.

— Де тут завком? — довірливо запитує у вахтера.

— Це, дочко, на третьому поверсі праворуч,— каже він їй цілком серйозно, як і личить вахтерові говорити з дорослою людиною.

— Я прийшла на роботу. Мене звать Оксана Оришечко,— на повному серйозі доповідає вона вже підтопаному чолові'язі з темними очима і галявиною серед чорної чуприни.

— Ага. Дуже приємно,— відповідає той і міряє її лінивим поглядом.— Я голова завкому Крекотень. Для відвідувачів товариш Крекотень, для вас — Микола Панасович.

Він запалює цигарку і не дуже доречно запитує:

— Де вчилися друкувати?

— У мами. Вона друкарка.

— Сідайте за машинку.

Він диктує їй метрів сорок бездумності з протоколу чи газети, а потім безбарвним голосом підбадьорює:

— Добре. Молодець. Зрідка це нам ставатиме в нагоді. А тепер підшійте газети, бо тут справжній кавардак.— І простує до свого кабінету.

Оксана мугиче пісеньку про сніг і вітер, газети тріпотять в її руках сірими крилами і слухняно лягають одна на одну. Вона з легеньким вихилясом огинає стола з підшивками і заходить до кабінету.

— Миколо Панасовичу, газети підшиті.

— От і добре.

Якусь хвилину чути лише його важке дихання.

— Якщо будуть відвідувачі, кажіть, що прийматиму з другої години. Зараз зайнятий.— Перед ним лежить розгорнутий журнал, у голосі його лінь і втома.

— А що мені робити? — вихоплюється в неї.

— Не спіши поперед батька в пекло,— несподівано переходить на «ти».— Будеш потрібна — скажу.

Знічев'я вона гортає підшивки газет, друкує листа знайомій у село, скорботно заглядає в маленьке дзеркальце. Часом її викликає Микола Панасович:

— Надрукуй список заочників.

— Зніми копію з цього листа. Два примірники.

Стікає день. Проповзає тиждень. На незриму вісь часу намотуються одноманітність і нудота. Шурхотять папери, і стукає серце.

— Коли вже я почну щось робити? — питає вона одного разу.

— Ти прекрасно справляєшся з обов'язками.

— А хіба в мене так і не буде справжнього діла?

— Справжнього діла? — Микола Панасович навіть осміхається.— Наївне ти дівчисько. Кожне діло справжнє. Так нас учать.

Вона починає щось палко доводити, а він поблажливо і докірливо хитає головою. Йому смішно чути її докази. Він — син свого часу. Колись якимось висунувся, його підняли і посадили в це крісло. І він сидить. І сидітиме без жодних нарікань, доки не пересадять в інше.

Як це завжди буває з людьми низької культури і убогої душі, совість його не турбує. Він навіть зверхньо дивиться на людей, особливо неспокійних, і вважає себе незамінимим. Порожнечу справді нелегко замінити чимось.

— Знаєте, Миколо Панасовичу,— несподівано для самої себе каже Оксана,— завтра я не прийду на роботу...

Вона не чує, що він бубонить їй услід. Вона вже біжить по східцях, сумочка викреслює кола, а в грудах оживає щось незмірно дороге і ніжне, відвойоване в байдужості.

Оксані знов хочеться, щоб на неї дивилися. І справді, в автобусі вона ловить чийсь погляд. Ага, це он той чорнявий. Він зводиться з місця і пропонує:

— Сідайте, будь ласка.

— Я зараз сходжу,— прямує дівчина до виходу, почувавши на собі його незвичайний погляд. Перед тим, як зійти, вона озирвається, раптом показує парубійкові кінчик язика і виплигує на асфальт.

Вітер підхоплює Оксану на свої білі крила, вона кокетує з ним і зовсім не думає про те, що мама страждатиме від її нерозважного вчинку.

ЛІСНИК

Він прийшов з війни з партійним квитком, чотирма орденами, однією рукою і двадцятьма ребрами. Коли відбухкав у хаті бубон, ухекався хто зна колишній баян, а гості перепили й переїли все, що недожувала війна, і розійшлися, Петро сказав матері:

— Передай Мотрі, нехай виходить заміж...

— Вона ж тебе, як Бога, ждала!

— Ну й що... Хай виходить заміж,— повторив голосом, сповненим безпросвітної досади і терпкого полину.

— Ти думаєш, вона не знає... який ти? — ледве не заголосила мати.— Та вона ж, голубка моя сизокрила, любить тебе всякого.

— Не треба, мамо,— жорстоко обірвав син.— Не хочу про це й слухати.

Другого дня прибігла Мотря. Великими, повними чорного горя та образи, очима заглядала в його сині льодинки й питала:

— Ну чого ти, любий, так? Ну, не бери мене, але ж не гидуї...

— Я не гидую тобою, Мотре. Але...

— Ну то залишимося просто друзями...

— Це неможливо,— глухо вичавив з себе, дивлячись кудись обіч неї.

— Ну, чого? Ну, скажи — чого?

— Це неможливо,— стиснув єдиного кулака і повторив: — Це зовсім неможливо, бо я люблю тебе...

Вони балакали довго, важко й гнітюче. Опівдні вчителька несла свою біду і незаслужений сором крізь допитливість підсліпуватих вікон. Вона йшла і плакала і не ховала своїх сліз.

На третій день в селі вибухнув ще один вулкан. Петро прийшов до контори і сказав голові:

— Дайте якусь роботу.

— Та що ти, парубче! — майже сахнувся той.— Ти ж учитель, а в нас нікому навчити дітей навіть до пуття писати.

— Я не хочу працювати в школі.

— Бог з тобою, Петре,— звівся старий лимар зі своєї археологічної табуретки.— Чого ти не хочеш у школу?

Петро дивився кудись повз нього.

— Я не піду в школу. Якщо ви людина, то призначте мене лісником.— Він раптом розридався і кволо присів на лавку.

Петро став лісником. Обходив усіх, особливо малечу, десятою стежкою. Днював і ночував у лісі. І хоч ліс-

ник видався з нього путящий, в селі боялися його. Одні запевняли, що, крім руки, він втратив на війні ще й клепку; інші казали, що йому замість ребер вийняли серце.

Петро не дослухався того патякання. Він занурився в лісницькі справи по самі вуха і мав з усіма тільки ділові стосунки. За два роки він засадив дубами, кленами, липами та вербами ледве не всі колгоспні яруги та приярки, що десятиліттями вигрівали під сонцем свої безплідні жовті лисини.

Хто зна, що поріднило його з дідом Омельком, котрого в селі прозивали Хетезе. Може, те, що після чотирьох похоронок із фронту дід також став цуратися і людей, і хати, і навіть ледве живої баби своєї.

Однорукий гевал і миршавий, прибитий старістю та нестерпним горем, дід Хетезе блукали селом і лісом, немов два закоханих привиди. Чи розмовляли вони коли — того ніхто не міг сказати, не взявши гріха на душу. Може, розмовляли, а може, й ні.

Тільки коли Петро та дід випивали чарку-другу, навколо них збиралися цілі табуни дітей. Дід тоді ставав справжнім заводом. Він за якийсь краєць часу поспішав обділити босоногих телепнів свистками з липи, сурмами з ліщини, сцикавками з бузини, набридливими деренчалками. І тоді в кожній хаті свистіло, сурмило, цвіркало, деренчало, і матері не відали, що чинити, — дякувать чи клясти діда.

Доки дід майстрував, Петро розказував дітлахам такі історії та казки, що вони навіть не помічали, як безжально тнуть їх комарі. Та наставало похмілля, і знову все поверталось до нудотного сірого річища. Знову щось розковане гнало їх від людської мови, сміху та співу, і вони, мов приречені, нишпорили по лісі, шукаючи роботи для рук, а, можливо, й зілля для розп'ятих мукою душ. Я був тоді пуп'янком. Але я добре запам'ятав, які на смак хліб із жолудів та млинці, вчинені на висівках і молодому липовому листі...

Коли зайшли жнива, ми бігали з рогозяними кошиками на стерню і збирали колосок до колосочка, терли їх у долонях, виминаючи пшеничне золото. Виснажені матері видобували з того зерна пригорщі борошна, а ранками частували нас неймовірно смачними перепічками.

Та якось увечері мати сказала мені:

— Приїздив хтось із району. Казав, щоб не збирали колосків. То ти, Грицю, не йди завтра в поле.

Проте ми... пішли в поле. Все було добре, але ополудні на нас наскочив об'їзник Привітний. Старші хлопці встигли чкурнути до яру, а мені він заступив жеребцем дорогу.

— Ану, байстрюк, чухрай до сільради. Узнаємо, чий ти, та матері мозку вставимо.

Лаючись і цвюхкаючи нагайкою, він погнав мене по стерні перед конем на шлях. Не знаю, скільки я біг. Стерня кусалася, піт градом лив мені в очі, кошик бив по ногах, а тіло сповнилося тваринним жахом і втомою. Я біг і почував, що ось-ось упаду і вже не встану, а над вухом сопів кінь.

— Ти що ж це робиш, гаде? — раптом щось стороннє ввірвалося в мою свідомість. Я зупинився й відірвав очі від стерні. Переді мною страшний, мов чорт, верхи на коні гарцював Петро.

— Дя-дечку, я-а не бу-ду,— заскиглив я.

Але Петро не чув мого благання. Він ринув повз мене. Я відскочив убік і, вже падаючи навznak, побачив, як він врвучко опустив нагайку на голову Привітного.

— Ти що, здурів? — заверещав той. Але Петро другим ударом збив його з жеребця і гамселив довго, люто й нещадно. Привітний спершу назвав лісника одnorукиm сатаною, потім благав, а перегодом зовсім ущух.

Непритомного, Петро привіз мене додому. Понад рік водили мене до різних бабусь виливати переляк. Що було потім, розказую з чужих слів, бо весь той рік я лед-

ве животів і мало що проривалося в закамарки моєї пам'яті.

Петра хотіли оддати під суд за знущання над людиною, що виконувала службовий обов'язок... Але перед тим його вирішили привселюдно, щоб іншим була наука, виключити з колгоспу. Збори проводили на вигоні, бо прийшли на них усі, хто міг рухатися. Лементували жінки, мовчки смалили самосад чоловіки і навіть підлітки не вибрикували, як завжди.

Представник з району — отой, що в «підштаниках», взяв одразу вола за роги:

— Петра Підошву треба судити.

— Що? — вирвалося з гущі й полохливо сконало.

Представник же запропонував вислухати Петра.

— Що я вам скажу? — звівся той. — Якщо ви за те, щоб глумилися над дітьми, то женіть мене з колгоспу і з партії під три чорти. Доки сам не пішов. Я не за це воював. У мене немає руки, у мене на четверо ребер менш, ніж в інших людей. Війна вбила і моїх ще не народжених дітей, — останні слова він сказав пошепки, та їх почули всі. Петро раптом обернувся й гукнув у схвильований натовп: — Мотре, ти тут?

— Тут, — наче з того світу озвалася дівчина.

— То перед усією громадою прошу в тебе прощення за кривду...

Він майже впав на траву, і разом з ним упала мовчанка. ІІ роздер білоштанний з району:

— Спекулюєте заслугами? Сльозою свій злочин змити хочете? Не вийде!..

— А щоб ти сказився! — підскочив дід Хетезе. — Дайте я скажу.

— Ви, діду, безпартійний й не маєте першочергового права говорити...

— Це я не маю права? А цього не хочете! — він тильнував у повітря свою мізерну дулю. — У мене чотири похоронки на синів-комуністів. То я не маю права?

— Хай дід каже. Намовчався вже,— загули люди.
І дід забалакав:

— Ти мене в должності не понизиш, бо нижчої, як у мене, немає. Ти й кривди мені не заподиєш, бо страшнішої біди від моєї не знайдеш. Отож слухай і не перебивай. Були в мене чотири сини — Яків, Іван, Василь та Прокіп. Люди збрехать не дадуть. Осиротив мене Гітлер, і нікому поховати старого. Знайшов я собі п'ятого сина — Петра. Не добив його фашист, так свій вчепився,— дід раптом знову накинувся на приїжджого: — Та ти хоч нігтя його вартий? Може, ти, стерво, і убієнних синів моїх із колгоспу виключиш? Кажі мені правду, бо спущу з тебе підштаники і кропивою шмагатиму.

Діда насилу втихомирили. Петрові сказали, щоб не давав рукам волі, а білоштанного попросили більше не потикатися в село.

Після зборів до Петрової хати прийшла Мотря. Вона живе в нього й донині.

НІХТО НЕ ЗНАЄ

Ім не було про що говорити. На балконі танцював білий вихор, за балконом починалося небо, а в кімнаті кінчався світ. На охороні квартирної тиші стояло сім сліпих слонів. Він приходив з роботи, старанно витирав черевики об гумовий килимок і запитував:

— Де Боря?

— Гуляє у дворі.

Поті він сідав на дивані, розгортав газету і починав диміти сигаретою. Іноді вона додавала:

— Боря став дуже вредним. Сьогодні він побив Валерика.

— За віщо?

— Той поламав Ігоркову машину.

— Валерик завжди тусає менших. Боря правильно зробив.

— Але ти почув би, який лемент зняла Зіна...

— Терпіти не можу цю сварливу обивательку. Не смій наказувати Борю.

У кімнаті лежала тиша. На балконі танцював білий вихор, і тополиний пух прилипав до білих занавісок.

Вони вже давно сказали одне одному все, що мали сказати. Власне, їм було про що говорити лише перші два-три роки. Потім Ольга примітила, що Петрові нецікаво слухати її розповіді про кухонні пристрасті, а Петро помітив, що Ольга позіхає, коли він починає говорити про свої будівничі клопоти. За мовчазною угодою вони перестали говорити про це, і виявилось, що, власне, їм взагалі нічого ділити.

Часто він приходив з вечірньою темрявою. Глитаючи холодний борщ, він чув, як вона мовчить у ліжку. Потім ішло удавано сонне:

— Де ти так довго був?

— Сьогодні нам привезли цемент.

Знову тиша і знову сонне:

— Коли ми тільки одружилися, цемент привозили рідше...

— Тоді ми будували майстерню, а зараз будуємо завод. Там у мене були десятки робітників, а тут сотні.

— Там просто було менше дівчат.

— Так. І ще в тебе менше часу було для вигадок...

— Мамо, якби ти побула на заводі, то й сама приходила б пізно. Ти не знаєш, як там здорово! — раптом встрявав у розмову Боря.

— Тобі давно пора вже спати! — ставила вона його на своє місце.— Яйця курей не вчать!

— Курей ніхто не вчить,— огризався син.

— Боря! — це вже батько. Значить, він дійсно поліз не в своє.

Одного разу після такої розмови Петро запитав:

— Як ти можеш жити і ні до чого не прагнути? Вона страшенно образилася.

— Як це ні до чого не прагнути? Я прагну зберегти сім'ю.

— Від кого?

Оскільки їй нічого було відповісти, вона застосувала найпереконливіший жіночий доказ — сльози. Йому стало жаль Ольги, і він сказав:

— Але ж це не може бути метою життя. Сім'ю не треба берегти, коли вона справжня.

Ольга була глибоко нещасною. Він зробив її такою. І Петро ніс на своїх плечах тридцять два роки, свій завод і свою вину перед нею. Він ходив тяжко, і земля вгиналася від його кроків. Він ходив між людьми, він сварився і захоплювався з ними, і, мабуть, від того став сивіти. Він почував себе пилинкою в білому вихорі.

Він знав, що його люблять. Але він знав, що одну людину він зробив нещасною. І це була та людина, яку він мріяв зробити найщасливішою в світі. Від однієї думки про це його широкі плечі ставали вужчими, а кроки важчали.

«Коли я втратив Ольгу?» — цей гвіздок завжди стирчав у його серці. Петро не знав, як витягти його звідти. Він любив ту Ольгу, що була раніше. Але ту, що створив сам, ніяк не може збагнути. Він вручив їй красиву сумку домогосподарки і потім загнав у цю сумку її життя.

Він іде по будові, ставний і привітний. Його скрізь чатує приязнь і любов. Цим людям і цим стінам оддав він свою красу, яку вкрав у Ольги.

— Доброго ранку! — вітають його люди.

«І ніхто не знає, що я злочинець», — думає він, а плечі його вужчають, а волосся сивіє, а кроки важчають, а в куточках очей і в зморшках на чолі ховається сум.

І. III. 62 р.

БАЛЬЗАМ

Раптом у їхній медовий місяць ввірвався біль. З опухлою щокою, з каламутними, повними безсилою відчаю, очима тинявся він всю ніч по кімнаті і не знаходив собі місця. Здавалося, щелепа дробилася на тисячу клаптиків. Тупий, одноманітний і безугавний біль. І що найжахливіше — так це те, що тут нічим не зарадиш. Не допомагали ні примочки, ні найпалкіші запряганя не зважати на всю оцю «зоологічну нісенітницю».

— Ти не турбуйся, спи,— раз по раз намагався він заспокоїти Тоню.— Зараз все пройде.

Але ніщо не проходило, а інтелектуальна істота продовжувала божеволіти від примітивного зоологічного болю. Іноді хотілося застосувати електроліки — самому повибивати собі зуби тим нікельованим, образливо холодним утюгом.

— Ну спи, малеча, спи,— благав Микола, наче хотів позбавитися свідка своїх страждань.

Але малеча не спала. Під її шестимісячною завивкою кожну хвилину народжувалися ідеї. І тоді спалахувало світло. Микола бачив себе в дзеркалі і бринів од ненависті, а вона чаклувала над якоюсь домашньою мікстурою.

— Ось приклади ще це. Тьотя Ната каже, що це бальзам.

Бальзам, звичайно, не допомагав, і хотілося нагодувати ним тьоту Нату, яка вигадала таку нікчемність.

Паузи між ідіотським цоканням маятника були хіба трошки коротші, ніж тисячоліття. За цей час, мабуть, встигали народжуватися і зникати з лиця землі могутні імперії. Словом, цієї ночі Микола пережив усі геологічні епохи, пройшовши шлях від бактерії до мислячої істоти. Він готовий був уже повторити всю еволюцію з початку, коли — нарешті! — ранок викотив з-за пагорба свій червоний обруч.

Але Тоня так і не вичерпала всього арсеналу домашньої медицини. Чим більше мучився він, тим жвавіше працювала її фантазія. Тепер вона знову готувала на кухні якесь чергове вариво. Микола чув, як хряпнули сусідські двері, і ще чув, як, позіхнувши на весь рот, хазяйка запитала:

— Чого ви цілу ніч товклися і палили світло?

— У нас болить зуб,— простодушно відповіла Тоня.

«У нас»,— іронічно подумав Микола.

І раптом біль зник. Тільки голова гула від безсоння.

— Тоню! — гукнув він, падаючи на ліжку.— Кидай свою ворожбу. Наш зуб уже не болить!

27. II. 62 р.

ПО НАУКУ

Кіт умивався на гостей. Задоволено мурликаючи, він сидів посеред кімнати і старанно наводив свій нехитрий марафет.

— Ей ти, рудий Пророче! — гукнув до нього Микола.— Чи не відкриєш секрет, кого нам виглядати?

Рудий Пророк зневажливо глипнув на Миколу і не вшанував його жодним словом. Мовляв, ваше діло, кого і як зустрічати, а я своє діло зробив: попередив і можу, як кажуть, вмивати лапи. Ви ж знаєте, я пророцтва на вітер не кидаю. Коли вмиваюся — значить, гості будуть, хоч би там каміння з неба...

— Схоже на те, що сьогодні гості прийдуть з півлітрою. Надто довго і старанно чепуриться Пророк, та й ніс у мене свербить,— докинула з кухні Марія.

— Що ж, з півлітрою, так з півлітрою,— сказав Микола і заходився в сотий раз гортати журнал мод.— Знаєш, Машо, непогано було б пошити мені чорний

костюм. Зараз це дуже модно. Та й взагалі чорний колір надійний. Навіть на похорон у ньому можна піти.

— Хіба хтось помирає?

— Ні. Я просто так. Для наочності.

— Але ж ти ще вчора обіцяв мені шубу. Я вже на-питала, де можна дістати.

— Недавно ми купили тобі лисицю.

— А тобі черевики й краватку.

— Черевики ми купили ще перед тим, як справили тобі муарове плаття.

Марія просунула з кухні рум'яне сердите обличчя і зміряла Миколу атомним поглядом:

— Як тобі не соромно колупати мені очі отим ган-чір'ям!

— Хіба ж я колупаю?

— А чого ж ти рахуєш усе на пальцях?

— Ніби я першим почав...

— У інших чоловіки як чоловіки, а ти дріб'язкова, мілка душа!

— Машо!

— Не машай мені! Якщо тобі жаль того барахла, забери його собі! — Вона вже винесла з кухні своє повне м'яке тіло й войовничо поклала руки на те місце, де кілька років тому, очевидно, була талія. — Я скоро в могилу ляжу через твою дріб'язковість!

— Воно й видно, — сказав чоловік і схаменувся.

Запахло порохом і перепряженою засмажкою. Ось-ось Марія випустила б в атаку легку кавалерію, але прямо в її розтулений круглий рот вп'явся гострий пронизливий дзвінок. Вона тільки штрикнула Миколу тупим ратищем:

— Скупа свиня!

Ображений господар пішов відчиняти бажаним і доречним гостям. Пророк мав рацію: вони прийшли з вином.

Ввічливі господарі не знали, де й посадити дорогих гостей. Лилося вино, не було кінця жартам і анекдотам.

— Ось у кого треба вчитися, як жити,— шепнула гостя своєму благовірному, коли вони попрощалися з господарями і виходили на вулицю.

ДРУГ СІМЕЙСТВА

Я три місяці зітхав за однією особою жіночої статі. Любов була такою блискавичною, що мені пророкували швидку і легку смерть. Це дуже збентежило мого колегу по роботі. Він вирішив за всяку ціну вирвати мене з обіймів кістлявої карги і кинути в обійми платонічної коханки.

— Забудь ти її,— благав мене схвильований друг.

Я мовчки стогнав і продовжував покійно вмирати. Колега долонею витер вологі очі і зробив останню спробу відвернути мою згубу.

— Слухай, безталанний коханцю,— співчутливо шептав він,— дозволь мені діяти від твого імені.

Я дав згоду.

Друг почав свою діяльність просто. Він щодня надсилав їй мої записки, супроводжуючи їх власними дотепами.

— Ну, як справи? — через кожні півгодини довідувався я.

— Як по маслу,— відповідав колега і прохав паперу на записки.

Щовечора він робив поширений огляд подій минулого дня, докладно розповідаючи, як вона зашарілася при згадці про мене. В окремий блокнот він занотовував кожне її зітхання і кожну усмішку.

— Ще день-два — і вона твоя,— сяючи від щастя, запевняв мене агент мого серця.

Ви, звичайно, не здивуєтесь, якщо я скажу, що через день-два моя кохана і мій приятель одружилися. Убитий горем і знесилений коханням, я хотів умерти. Проте миттю передумав і став другом їхньої сім'ї. Зараз усі раюємо. Правда, останнім часом колега зовсім втратив розум. Він погрожує розлученням. Але хай тільки спробує! Я на профспілкових зборах — а без них не обійдеться! — виступлю і скажу, що він за людина. І не подивлюся на те, що він мій друг.

ПІДСЛУХАНА РОЗМОВА

Опанас Шворень знав: усі моралісти схожі на папуг. Ще в античні часи вони твердили, що підслуховувати розмови нечесно. То було давно, бо навіть Опанасів дідусь не пам'ятав тих часів. А моралісти й до наших днів не втомилися повторювати ці примітивні істини.

Дідусь Опанаса Шворня погоджувався з ним, бо ніколи не був поетом. Але ж психологія людей найповніше розкривається в інтимних розмовах, а яка ж поезія без психології?

Щовечора Шворень ховався в найгустіших кущах якого-небудь парку і весь перетворювався на слух. Закохані ходили туди-сюди. Говорили пошепки і здебільшого дурниці. Перед ранком, покусаний комарами, з обдертим лицем, повертався Опанас зі свого полювання. Тільки щасливий випадок врятував його талант від неминучої загибелі.

Одного разу під кушем, в якому талановитий поет вивчав життя, зупинилася парочка. Дівчина була вродлива й жорстока, він — кислий і переляканий.

— О, не знищожуй мене,— благав хлопець сопливим голосом.

— Не кривляйся,— чулася невблаганна відповідь.

— О, не губи моєї молодості...

Хлопець не стримував сліз. Він спробував стати на коліна, але ноги не згиналися.

Щасливий Шворень вискочив зі своєї засідки, гаряче потис їм руки і помчав додому.

На ранок вірш був готовий. Коли Опанас прочитав його дебелий касирці в магазині, вона заплакала й сказала:

— Харашо. Особливо останні рядки: «Жизнь моя не варта і монети — без ножа зарізала мене ти». Тут пахне кров'ю.

Через місяць вірш надрукували в журналі.

Подальші події розгорталися в шаленому темпі. Жорстока красуня подумала, що автором був не хто інший, як її нещасний коханець. Вона негайно відповіла йому взаємністю.

— О мій Овідій, — прилипла вона до його грудей.

— Який Овідій? — витріщив очі хлопець.

— Хіба це не ти написав? — розгорнула журнал поклонниця муз.

— Ні... вперше бачу...

— Ах так...

Вона вдарила його в перенісся важким прес-пап'є. Злочинницю затримали в довідковому бюро, де вона визнавала адресу Опанаса Шворня. Так міліція врятувала нам його самотній талант.

ОГИДА

Не привітавшись, він повісив на стілець сірого піджака і заходився долонею витирати піт з чола.

— Ти давно працюєш із Сергієм?

— Другий рік, — відповів я.

Він довго тарабанив пальцями по столу.

— Я знаю його з дитинства. Він був моїм другом, а тепер став ворогом. Я не знаю, чи він простить мені.

— Люди часто стають ворогами без причини,— сказав я, аби не мовчати.

— Він мав право ненавидіти мене,— я бачив, як важко Борисові зізнатися у цьому. Він добув із кишені кілька жовтих, наче настояних у нікотині, аркушів і поклав їх на стіл.

— Це історія вашої сварки? — зацікавився я.

— Ні, це зойк його душі і, коли хочете, історія моєї підлості.

Мене коробило це одверте самобичування, бо хіба щирий падлюка здатний на щире каяття? Підлість завжди повна своєї сили і правоти.

— Я не вірю театральним жестам,— сказав я і побачив, як забігали тіні на Борисовому чолі.— І, крім того, чим я можу зарадити? Я не беруся мирити вас, бо Сергієві не потрібні такі друзі.

— У Сергія мало друзів, я знаю. Він не вірить нікому. Ні, ні, ти не заперечуй,— він дивився мені в очі, не кліпаючи.— Я убив у ньому віру в людей, ти можеш повернути її,— вгадавши на моєму обличчі досаду і протест, він схопився з місця.— Не відповідай нічого. Спершу прочитай.

Кленучи себе за слабохарактерність, я усе ж розгорнув жовтий рукопис і мляво занурився у читиво.

Розділ I

Хтось легко торкнувся мого плеча, відхилив край ковдри.

— Спить.

— Буди його.

Голоси були знайомі, але ранкова млість і дрімота не дозволяли мені зосередитися. Я навіть не збирався упізнавати цікавих. Та перегодом ковдра ковзнула на підлогу, а слідом за цим хтось почав

реготати. Потім регіт затих, і до болю знайомий голос забубонів над вухом:

— Серьога-двонога, побійся Бога...

Я зірвався з ліжка.

— Борис? От чортяка! Де ти взявся?

— Ага, упізнав-таки. Але перш ніж лізти обніматися, піди вмийся.

— І вмюся,— я позіхав і усміхався, безрезультатно шукаючи ногами нічні туфлі.— Все-таки як ти потрапив прямо сюди? Я іноді сам тут блукаю.

— Ну, це не дивно. З твоєю розторопністю... Скоріше повертайся, я приїхав до Києва тільки на два дні. Тобі доведеться стати моїм екскурсоводом.

— Ого, яка нудота!

Мій однокурсник Віктор, з яким я наймав кімнату, спантеличено дивився на цю зустріч і завзято кліпав очима.

Борис три роки тому кінчав зі мною школу, і я знав його досить пристойно для того, щоб не заперечувати його примхам. Київ його цікавив не більше, ніж древній Рим. Але в нього вистачило запалу доїхати до Софіївського собору. Спостережливість у нього була диявольська, і після десятихвилинних оглядин він самовпевнено проголосив:

— Ручаюся, що бані позолочені. А це, очевидно, Богдан.

Як і всякий провінціал, для повної гармонії почуттів Борис збагатив свої враження порцією дешевого морозива, проковтнув його з фантастичною швидкістю і, облизуючи губи, заявив:

— У Києві дуже мало вродливих дівок. У наших Лубнах і то більше. Ходімо на пляж.

І ось ми на пляжі. Мій кмітливий супутник по дорозі встиг підмітити, що Дніпро ширший від Сули, сказав, що така маса води викликає у нього підозру і тому він купатися категорично відмовляється.

— Буду вартувати твій одяг і мружити очі дівкам. Це я вмю. Та й, признатися, я без трусів.

Це було більше ніж до речі. Я чомусь не дуже радів його товариству, але давнє знайомство не дозволяло безцеремонно попрощатися з ним.

Я плавав сам і не звертав жодної уваги на те, що діялося довкола. Мою насолоду перервав стурбований голос:

— Не пливить туди, там вир! Я знаю.

Остерігала дівчина. Я оглянувся, і наші погляди зустрілися.

— Там вир,— повторила вона.

Я вдячно усміхнувся їй, пірнув і вплив прямо перед нею. (Я дивлюся у воді, тому цей фокус був для мене дрібницею).

— Спасибі.

— Ні за що. А ви купаєтеся, мабуть, рідко?

— Навпаки. Просто цей вир не страшний.

— Чого ж вернулися?

Ми пливли поряд, і я чув, як вона легко дихала.

— Ви непогано плаваєте,— зробив я сміливий висновок.

— Ви теж. Знаєте що, давайте позмагаємося, хто більше пробуде під водою.

— Згода. Тільки я не вірю дівчатам. Особливо руським. Візьмемося за руки — хто перший смикне, той програв.

Ми тричі повторювали цю затію, і я виграв.

— Ви не щадите мого самолюбства,— образилася вона.

— У мене є своє.

Течія зносила нас униз, і ми повільно наближались до широкого затону.

— Я вас побачу коли-небудь? — спробував я реставрувати розмову.

— Звичайно.

— Де?

— На екрані. Я актриса.

— Актриса? До побачення,— і я повернув убік. Вона засміялася і швидко догнала мене.

— Ви розсердилися? За що?

— Та ні. Просто знайомство наше недоречне.

— Чудний. Але чому?

— Я такий собі студент. Що може бути спільне в нас? Хіба трохи побавитися.

— А хоч би й так? Ви нічого не втрачаєте.

— Нічого і не виграю. Та й, зрештою, я не цяцька.

Ми виходили на берег. Незрозуміле роздратування будила в мені ця на диво вродлива дівчина. Вона була така струнка і крихітна, і від неї віяло чимось несказанно ніжним.

— Ви актриса чи русалка? — з удаваною грубістю запитав я і з удаваною байдужістю застрибав на одній нозі, витрушуючи воду з вуха.

— І те й друге,— вона спокійно стежила за моїми анархічними діями.— Ви, може, нарешті захочете взнати моє ім'я?

— Можливо, але не зараз. Почекаю, коли станете зіркою.

— Тоді я скажу сама! І негайно.

— Не треба. Однак затулю вуха.

— Ви неможливий. Але я не відстану, поки не визнаю, хто ви такий.

— Якщо вам це вдасться, я зумію оцінити ваші міліцейські здібності.

— Ви занадто ввічливий,— бідна Русалка ледве не плакала. Очевидно, жінок ніщо так не допікає, як байдужість. Мене охопила неждана радість, але я усе-таки знайшов сили, щоб флегматично відповісти «дякую», і попрямував до пляжу. Русалка йшла поруч, бринькала пальцем об губи і зрідка зиркала на мене. Слово честі, в її очах світилася не тільки образа.

— Серьога-двонога, де тебе носить?— ще здалеку закричав темпераментний сторож майна.— Я скоро загину від нудьги.

— Вода сьогодні така приємна,— сухо і невдоволено відповів я, вмощуючись на піску. Русалка відважно сіла поруч.

— Хто це? — не стримав своєї цікавості Борис.

— Не знаю. Певне, водяна царівна. Я упіймав її у Дніпрі.

Русалка мовчала і зосереджено пересипала пісок.

— Ти міг би познайомити нас.

— Я сам її не знаю.

Я перевернувся на спину, закрив очі долонею і прикинувся, ніби мені чхати на їхню присутність. Скоро вони стали перешіптуватися. Доносилися окремі слова з розмови моєї дивної компаньйонки і периферійного донжуана, але про що вони гомонять, я так і не втямив. Я вирішив помститися і вдавав, що сплю. «Отямився» я від легкого дотику. Наді мною стояла Русалка і сміялася:

— Боже мій, до чого все-таки нечемний. Він спить!

— Хто? — роздратовано запитав я і, щоб посилити ефект, покосився на Бориса. Він самовдоволено та розуміюче усміхався.

— Ходімо купатися,— люб'язно запросила Русалка. Я мовчки встав і пішов за нею у Дніпро.

Розділ ІІ

Через кілька днів я отримав листа і був страшенно здивований.

«Сергійку! Ручаюся, що це послання буде для тебе несподіваним і, можливо, дасть підстави гадати, ніби я чіпляюся до тебе. Ну й думай що завгодно. Ти вже думав, що я ніколи не взнаю, хто ти, а вийшло навпаки. Твій земляк дуже балакучий і розповів мені все. Я на-

віть знаю, що у школі ви «підстрелювали» за однією дівчиною і вона віддала перевагу йому. І правильно зробила — ти такий дурний і недогадливий чи, може, злий? Якщо в тебе є совість, зайти коли-небудь або напиши.

Зіна-Русалка».

Далі йшли адреса і повний титул автора, а потім інформаційне повідомлення: «У нас дзвінок не працює, так що ти стукай».

Мені дуже сподобався тон і стиль. Я спробував якомога стриманіше і веселіше відповісти їй. «Русалонько! Я не прихильник епістолярної творчості, але хочу віддати тобі належне — ти молодчина. Більше того, я покохав би тебе, коли б ти була років на п'ять молодша. Але, на жаль, двадцятилітніх актрис майже не буває. До речі, твоя дитяча безпосередність досить мила, вона пасує тобі. Ні дзвонити, ні стукати мені не доведеться. Лїнь. Бувай.

Рибалка».

Відповідь прибула негайно.

«Я учора одержала твого зухвалого листа і півдня вартувала біля університету, щоб надавати ляпасів автору. Але ти досить спритно unikнув заслуженої нагороди. Думаєш, я не бачила, як ти шмигнув у тролейбус? Я не настільки примітивна, щоб не здогадатися сісти у другий і мчати на вокзал. Шкода, що електричка відійшла перед самим моїм носом.

Тільки ти здатний думати, що мені аж двадцять п'ять літ, бо насправді їх усього вісімнадцять. Можеш приїхати, і я покажу тобі метрику. Між іншим, дзвінок уже справний.

А твій Борис дурень — він прислав мені плаксивий реферат про мою красу і запевняє, що я гарна, мов медом помазана.

Русалка».

Це вже було занадто. Люті і досада так і рвалися з мене. Я написав гнівного, але плутаного листа і відправив їй. Ось ця бездарна писанина.

«Шановна! Твої байки мені добряче огидли, і я хочу покласти їм край. Не стану заперечувати, що ти прекрасно зіграла дитячу роль у цій комедії, але досить. Завіса падає. Я не настільки тупий і обмежений, щоб дозволяв бавитися зі мною вродливим лялькам. Якщо маєш хоч мізерні останки порядності і сорому, відстань. Не надумай писати ще — читати і відповідати не буду».

Розділ III

Я живу в невеличкому робітничому селищі під Києвом. Тут немає міської беззмистовної суєти, але немає і сільського сонного спокою. Вечорами шумить сосновий бір, і тривожні гудки паровозів не порушують його величавої байдужості. Я люблю слухати його мову, але вона не чарує мене — така монотонна, поважна, горда. Я ходжу далі, в яри, де, мов крізь сон, марять видіннями столітні дуби, безчутно сваряться осики і клени — безнадійні песимісти — зітхають за молодістю.

У мене немає друзів, яких би я безтямно любив і кому б беззастережно вірив. Я не зневажаю людей, але чомусь прагну триматися осібно. Це, мабуть, тому, що я бачу всіх наскрізь. Я хочу, щоб люди були щасливими, але для цього їх треба зробити спершу розумними.

Сьогодні в лісі мене чекала несподіванка. Якісь диваки в музейних шароварах, розшитих жупанах та чорних і сивих папахах метушилися в яру, качали доісторичні гармати і неймовірно галасували. Десятки роззяв сиділи на деревах, сотні щільним кільцем стояли навколо яру.

Повертатися додому не хотілося, і я став походжати між збудженими неробами. Коли я спустився до греблі, мені заступила дорогу кумедна проява у старомодному платті.

- Я знала, що побачу тебе. Не впізнаєш?
- Русалка! Для чого ти нарядилася у це ганчір'я?
- Хіба не бачиш — іде зйомка.
- А-а, я й забув. Ти ж актриса.
- І ніяка я не актриса. Просто в мене хвора мама, і я знімаюся у масовках. Тоді я просто похвалилася. І чого ти так на мене в'ївся?
- Не дійшло, значить?
- Я тебе, Рибалко, ненавиджу! Мені охота відлущувати тебе.
- Спробуй.
- Трохи жаль,— зітхнула середньовічна красуня.— Якби ти знав, як мене дратує твоя флегматичність!
- Я можу звільнити тебе від моєї присутності.
- Та ні, уже так не буде. Зйомка кінчається, і я не відійду від тебе, поки ти не поясниш усе до цурки.
- Що ж тобі пояснювати?
- Чого ти злишся?
- Я просто був роздратований і написав, можливо, зайве. Ти образилася?
- Ні, я була задоволена.
- То чого ж тобі ще треба?
- Зараз я піду переодягнуся. Ти почекай. Я швидко.
- Я не ждатиму.
- Тоді я прийду додому!
- Я можу там не бути.
- Все одно колись прийдеш. Я дочекаюся!
- Ну, гаразд. Іди переодягайся.
- І чого я так ламався, що тепер аж самому противно?
- Ми довго гуляли в лісі. Русалка так багато говорила, що запам'ятати все зміг би хіба досконалий кібер. Хилюлося за північ, коли ми спохватилися і побігли до електропоїзда. Здається, у нашому вагоні ми були тільки вдвох. Заспаний кондуктор єхидно глипав на нас, але Русалку і мене це турбувало щонайменше.

Місто спало тривожним електричним сном. Ми вдвох ішли безлюдними вулицями, і коли над нами височіли склепіння мостів, здавалося, ніби ми спустилися у катакомби, а Зіна сильніше стискувала мою руку і шептала:

— Тут водиться шантрапа. Ти не боїшся?

Скоро ми справді зустрілися з годованцями ночі. Флегматичний юнак грубувато попрохав у мене прикурити. Він зробив глибоку затяжку, артистично сплюнув і спокійно заявив:

— Така молода, а вже б...

— Ти кретин! — несподівана лютя кров'ю ударила мені в скроні.

— О! Ти, здається, лаєшся? Це нечемно. Доведеться для першого разу відпустити тебе в самих трусах.

Я помітив, що ззаду до нас наближаються ще дві постаті.

— Зійди з дороги,— я впритул підійшов до вдячного курія.— Зійди з дороги! — Він спокійно витяг фінку і не без презирства процідив:

— Роздягайся. Ви, мадмзель, також.

Я, очевидно, здорово перетрусився, бо тільки тепер згадав про Зіну. Ні, так осоромитися я не міг! Боксер з мене був непоганий, і скоро пасинок ночі з розчавленим носом повалився на асфальт. Я схопив Зіну за руку:

— Тікай, дурна!

Бідна Русалка ледве переставляла ноги. Ми відбігли всього метрів тридцять, поки наші «благодійники» встигли отямитися. Позаду почулися погрози, густо пересипані емоційним матом.

Але ми вже виграли час. Зіна нарешті зрозуміла, у чому річ, і страх надав їй такої легкості, що я ледве встигав за нею. Шантрапа відстала, бо ми вибігли на освітлену вулицю.

Ішли мовчки, поки відсапалися. Зіна зблідла, руки її тремтіли, але балакучість знову повернулася до неї.

— Ти шикарно його стукнув. Я навіть не зрозуміла, як. Ти боявся? Їх було з десяток.

— Їх було троє.

— Справді? А мені здалося... Ну, це пусте... На вокзал тобі доведеться йти іншим шляхом. Я покажу.

— На вокзал мені йти не треба. Остання електричка відійшла півгодини тому.

— Ну, тоді залишайся у нас. Справді, як я раніше про це не подумала?

— Перестань плести нісенітниці. Ти сама прекрасно знаєш, що я у тебе не залишуся.

— Дурень! Але чому?

— Просто негарно.

— Ну й що? Шантрапи не боявся, а спати зі мною в одній кімнаті хіба небезпечніше?

Вона й сама зрозуміла комічність цього запитання. Ми засміялися і пішли повільніше. Так і проходили по вулиці до ранку.

Розділ IV

Зіна цілком заволоділа мною. Тепер я не дивився на неї з погордою і все частіше знаходив привід, щоб на хвилину-другу забігти до неї. Ці приводи були наївними і немудрими, але вона з дитячою ширістю вірила, що без її порад я кроку не можу ступити. Між іншим, вона не дуже й помилялася.

Зіна була милою дитиною, безпосередньою, простодушною, і фальшивила тільки тоді, коли самовіддано пробувала гніватися на мене. Особливо її дратував мій нігілізм. Здебільшого вона й затівала ці розмови.

— Минулого разу ти говорив,— починала вона, кусаючи пухленьку губу,— що жорстокість завжди злочинна. А якщо вона в ім'я майбутнього?

— Бачиш, Русалко,— відповідав я глибокомудро,— там, де пахне кров'ю, щастя і радість інших нагадують

мені варварські вакханалії над сплюндрованим Римом і Грецією. Варвари в ім'я майбутнього знищили рабство, але вони не пощадили і багатющої культури. Вони прирекли людей ціле тисячоліття лишатися дикунами і крестинами. Цей шлях нерозумний. Люди повинні знайти інший. Для цього і жив Ленін.

— Але ж і Ленін умів бути жорстоким.

— Це брехня! — кричав я. — Він був нещадний, а не жорстокий. І це природно — правда завжди нещадна.

— А революція, а громадянська війна?

— Він не вбивав, — уперто продовжував я. — Він тільки скинув у могилу те, що вмерло й смерділо.

— Ти розумний, — дорікала мені супротивниця. — І я тебе люблю, хоч ти вредний і дурний. — Ця логіка здавалася мені розумнішою від найстрункіших умовиводів геніальних мислителів. Через два місяці, коли я був на практиці, Зіна прислала листа.

«Сергійку, мені дуже нудно без тебе, навіть по-сваритися і то ні з ким. Мама тепер лікується у Кисловодську, а я сама, і мені страшно, бо твориться щось неправдоподібне. Передусім докучає приставанням твій Борис, що вже влаштувався тут на роботу. Він дурний і самовпевнений. Що він проти тебе?

З ним би я справилася, так трапилася ще одна халепа. Ти, певне, не забув тих бандитів, що хотіли роздягнути нас під мостом? Їхній отаман Маятник (ти йому здорово розквасив носа) упізнав мене, і з цього все почалося. Сергійку, він хоче, щоб я стала його коханкою, і сказав, що вб'є тебе, коли я цього не зроблю. Я сказала, щоб він навіть не думав про тебе, коли чекає моєї згоди. Нічого іншого вигадати я не могла. Для міліції він недосяжний, вона полює за ним уже кілька років.

Сергійку, я нічого не боюся і ладна вмерти, ніж належати іншому. Приїзди, і ми одружимося. Адже ти теж нічого не боїшся, правда?

Якби ти знав, як я тебе люблю, то приїхав би сюди, і ми б убили цього бандита або вмерли, як Ромео і Джульєтта. Тільки не називай мене дурною за те, що я прошу тебе поцілувати цей папір, бо його цілувала я. Ти такий добрий і не будеш гніватися на свою навіжену Русалку, еге ж?»

Я тоді не повірив, що це серйозно, і вирішив, що Русалка, як завжди, гіперболізує. Я написав їй веселого листа, спокійно діждався кінця практики і повернувся до Києва тільки на початку вересня.

Зіна зустріла мене на вокзалі й довго дорікала за байдужість та безпечність.

— Він так мене вимучив. Він і сьогодні обов'язково підійде до нас і повторить погрозу. Я боюся.

— Якщо це справді так страшно, ми не зустрінемося з ним. Я візьму таксі...

— Таксі неймовірно дороге...

— Дурненька, хіба для мене є що-небудь дорожче від хорошого настрою моєї Русалочки?

Зіна вдячно стиснула мою руку й зітхнула.

— Ти такий брехун, Рибалко! Бачиш, он він стоїть біля кіоска? З сигаретою. Я ж казала, що він ждатиме нас.

Ми відїхали метрів п'ятдесят, і я попрохав шофера зупинити машину.

— Почекайте мене хвилин десять.

— Ти куди? — Зіна тримала мене за руку, я чув, як вона тремтіла.

— Піду привітаюся з Маятником. Ти не хвилюйся, усе буде гаразд,— я з силою звільнив руку, закурив і пішов до суперника.

— Хелло, Маятник. Як твій ніс? Я колись мав щастя стукнути по ньому. Надіюся, ти й надалі дозволитимеш мені цю маленьку розкіш. Упізнаєш мене?

Маятника трохи спантеличило моє нахабство, але відповів він стримано.

— Пригадую. Удар був на славу. Але ж ти, мабуть, прийшов не того, щоб просити пробачення?

— Ти маєш рацію. Я просто прийшов сказати тобі, щоб ти більше не стояв тут. Зіна — моя дружина.

— Брехня! — Маятник виплюнув сигарету і повторив: — Брехня! Вона цього ніколи не зробить. Вона знає мою вдачу.

— Не хвастай, Маятник. Твоя карта бита. І якщо ти цього не хочеш зрозуміти, мені доведеться добити й тебе.

— Чудак, як би ти зміг?

— Це вже мій клопіт. А зараз — гуд бай. Мене чекає дружина, — і я попрямував до таксі.

— Я так перетрусилася, — говорила Зіна в перервах між поцілунками і сльозами. — Ти такий відчайдушний і не жалієш мене. Що ти йому сказав?

— Нічого, тільки збрехав, що ти вже моя дружина.

— Він уб'є нас, уб'є, Сергійку. Але раніше я стану твоєю. — Хитаючись, Русалка підійшла до вікна і розпустила фіранку.

— Ти не думай, що я бравую. Але навіщо берегти від тебе те, що цей гвалтівник може забрати силою?

Вона линула до мене, плакала і лаяла за нерішучість.

Розділ V

Маятник на деякий час облишив свої переслідування, і ми стали забувати про його існування. Тільки в жовтні Зіна одержала від нього листа, адресованого, зрештою, мені.

«Мамзель! Вам ще не обрид цей божевільний забіяка? Передайте йому, що моє терпіння лопнуло. Я хочу негайно говорити з ним. Я благородний чоловік і не люблю конфлікти на любовному ґрунті розв'язувати ударом ножа у спину. Хай він післязавтра о дванадцятій ночі з'явиться під міст, де ми зустрілися

уперше. Зі мною будуть два мої хлопчики — тільки на всякий випадок. Він може також захопити з собою кількох колег. Попереджаю, що в разі провокації церемонитися не буду. Сподіваюся, мамзель, ви зуміли оцінити моє терпіння і мої почуття до вас».

Зіна застосувала всю свою владу наді мною, щоб тільки я не йшов на це побачення. Але я не хотів, щоб мене вважав боягузом навіть мерзотник. Тоді вона поставила ультиматум: узяти з собою хоч Бориса. Довелося згодитися.

І ось ми під мостом. Залишаю Бориса, стискаю кулаки і наближаюся до Маятника. Він стоїть і курить. Позаду дві тіні підпирають колону.

— Ти прийшов? — Маятник спокійний.— Гадаю, ти вже порозумнішав, і ми швидко дійдемо згоди.

— Це залежить від тебе,— закурюю, щоб не хвилюватися.

— Отже, почнемо з того, що ти відмовляєшся від Зіни.

— Почнемо з того, що цього ніколи не трапиться,— механічно поправляю я.

— Непогано,— Маятник усміхається.— Деякі мої хлопчики можуть повчитися у тебе.

— Слухай, Маятник, ти бандит закінчений. Однак ми тут не для того, щоб обмінюватися компліментами.

— Ти не дурень і не боягуз,— Маятник знову демонструє свої зуби.— Але я буду змушений підсадити тебе на небо, якщо лишишся таким упертим.

— Це не так легко, Маятник,— поспівчував я.

— Не думай, що нас тут троє. Я знаю твій характер. На всякий випадок стоїть ще по два хлопчики з обох боків мосту. Це добре, що ти взяв із собою молокососа. Він викличе міліцію, і твій труп не валятиметься до ранку.

— Значить, я у сильці?

Маятник милостиво кивнув головою.

— Спасибі за щирість. Тоді доведеться зробити потвоєму,— я підійшов ближче, простяг йому руку, а наступної миті двома ударами в здивовану морду і шию повалив негідника на асфальт.

Потім у моїх зіницях затанцював хаос. Я чув лемент і прокльони, і це було останнє, що я пам'ятаю. Уже коли з діркою між ребрами я лежав у лікарні, слідчий сказав, що Зіна привела міліцію дуже вчасно. І ще він сказав, що я осел і що мене дуже мало вчили.

Розділ VI

З лікарні мене передали в обійми Миколи Винокура. Очевидячки, він добра людина, але краще б не знайомився з ним. Він довго обнюхував мене з усіх боків, вивернув душу, мов кишеню, і не знаю, чи поживився чим-небудь з неї. Раз я не стерпів і сказав:

— Чого ви хочете? Невже це такий злочин, що я не доповів нікому про своє рандеву з Маятником?

Він окинув мене явно співчутливим поглядом, вилаявся і проспівав своїм камерним тенором:

— Чого я хочу? У мене руки сверблять, щоб виставити тебе утришия на вулицю.

— То зробіть це, Бога ради!

Він знову глянув на мене, як на закінченого ідіота, і раптом запитав:

— У тебе є вороги?

— Немає.

— Жодного?

Я трохи покопирсався у пам'яті.

— Якщо ви маєте на увазі особистих ворогів, то дійсно їх у мене немає. Крім Маятника, звичайно.

Він довго-довго штрикав мене своїми сірими сердитими очима, потім узяв із шухляди папірця і перед тим, як тицьнути його мені в руки, продзвенів:

— Цікаво, хто з твоїх друзів написав оце?

Я читав ту шпаргалку, відцокану на машинці, і голова моя йшла обертом. Якийсь падлюка писав, що я «знайшов помилку» в марксизмі і тепер мізкую, як би наживати п'ятами за кордон. Маятник нібито взявся доправити мене туди, але в останню хвилину ми посварилися. Ще там було написано, що я зоологічно ненавиджу Радянську владу і навіть пробував створити підпілля.

Я не втримався і зареготав. Слідчий вихопив у мене з рук папірус підлості і кинув його в шухляду.

— Ану вгамуйся ти, осел!

— Ви вірите, що там є хоч зернина правди?

— Допитую тут я,— гримнув він, а потім додав м'якше: — Коли б вірив, то не показав би його тобі. Взагалі ти не бачив цієї гидоти,— він зиркнув у шухляду.

Він довго мовчав, потім поскаржився:

— Ти влізь у мою шкіру. Я веду не слідство, а чортзна-що. Мені не треба доводити твою вину. У мене немає і не буде жодного доказу, крім отієї шпаргалки. Але ти... ти маєш довести, що не винен!

— Але ж це очевидно!

— Дуже ти розумний, хлопче. Ти не намагався створити підпілля? Де докази, де свідки, що це й справді так? Ти знайдеш людей, які посвідчать, що ти і не думав і не гадав про втечу за кордон?

— Але такі ж звинувачення можна висунути першій-ліпшій людині!

— Йдеться не про першого-ліпшого, а про тебе.

— Мене знають на курсі...

Винокур презирливо скривився і махнув рукою:

— Я говорив з твоїми однокурсниками. Всі кажуть, що ти відлюдькуватий і замкнутий. Тільки один — Віктор... як його... ну, отой, що жив з тобою, заявив прямо: Сергій чесний хлопець, але хоч і з заскоками. Він написав петицію, бігав збирати підписи, але ніхто не захотів його й слухати.

Він знову довго мовчав, а я колупався у черепі: що б йому відповісти?

— Що трапалося з твоїм дідом? — раптом ввірвався він у мою задуму. Я здригнувся.

— Діда забрали у тридцять сьомому. За що — ніхто не скаже. Він був комуністом із тринадцятого року. Батька розстріляли німці. Він партизанів.

Не знаю, чому мене раптом прорвало. Я розповів йому все про себе і маму й сказав, що мій арешт доб'є її.

— Напишіть їй, що мене кудись послали... ну, у від'ядження... кудись далеко... або з делегацією... Що завгодно, тільки... не правду...

Я раптом розпхикався, мов школяр, сльози лилися з очей, як вода з несправного крана. Я сидів, хлипав і не міг узяти себе в руки, бо все тіло зводила судома. Чорти б того забрали, хто вигадав сльози і всяку рідню! Коли б я був з інкубатора, мов курча, то жив би собі і ні про кого не думав, і про мене ніхто не думав би.

Може, мені так здалося, але Винокур теж ледве не розрюмсався. Він відійшов у куток і довго стояв спиною до мене. А може, йому було гидко дивитися, як нюняє такий бугай. Нарешті він повернувся до мене:

— Ну, досить. Як тобі не соромно? Іди і спочинь. Мене відвели в камеру.

На другий день він сказав мені найстрашніше.

— Нам треба думати про тебе. Про маму вже пізно.

Я скочив мов ошпарений і благально дивився йому у вічі. Він схилив голову й майже прошепотів:

— Так. У неї розірвалося серце, коли взнала... Їй написав Віктор. Це було тиждень тому.

— І мені не дозволили навіть... попрощатися з мамою?

Він був страшенно блідий. Не міг дивитися не те що мені в очі, а навіть у мій бік. А що він винен? Це той вишкребок, що заклав у машинку свій брудний папір,

убив мою маму. А може, і діда? А може, той самий вилупок з розбовтька продав і мого тата?

— Осколок її серця стримить у моїх грудях,— чувся далекий тенор Миколи Винокура.— Я повішуся, якщо не визволю тебе з цієї клітки.

«Повіситися — це гарна ідея. Спасибі, що підказали» — це я подумав, а вголос мовив зовсім інше:
— Тепер мені однаково.

Потім тижнів зо два мене допитував один сухар з головою, немов більярдна куля. Він розставляв мені стільки пасток, що я врятувався тільки тому, що не боявся у них попасти. Хотів запитати, де Винокур, та спохватився. Для чого кидати тінь на добру людину?

Уже на волі я дізнався, що Винокур заради мене їздив у Москву до якогось великого начальства. Мене випустили після того, як посадили одного гада-міністра.

На волі мене чекав Віктор і лист від Зіни. Вона писала, що я покидьок і їй краще ковтати кактуси, ніж бачитися зі мною. Щоб ти вдавилася тією слиною, що виплюнула мені в душу! Зрадниця!

На курсі всі стали такими запопадливими і чемними, що блювати хочеться...

Я сиджу в кухні за непривітним столиком, і, коли пишу, він рипить у такт моїх рухів. Весняні ночі короткі, особливо остання ніч у житті. Мотузок лежить у шухляді. Через кілька хвилин я візьму його звідти, а на його місце покладу оцей лист. Кому потрібне мое життя, коли воно не потрібне мені? Я стомився. Кінчаю.

Розділ VII

Я відірвався від паперів і глянув на Бориса.

— Цьому позерові дійсно довелося несолодко, але при чому тут ти?

Він добув з кишені ще один неймовірно потертий аркуш і мовчки віддав мені.

«Гадюко! — прочитав я. — Ти пам'ятаєш, як прийшов увечері до мене і сказав:

— Сергія перевели з лікарні у в'язницю...

— За що? — стрепенулася я.

— Ми його не знали, Зіно, — скрушувався ти. — Він був зовсім не такий...

— Що він зробив? Кажи і не вимотуй жил!

Ти довго м'явся, а тоді оперіщив мене по серцю:

— За розпусту і бандитизм. Він — колега Мятника. Всі оті «зіткнення» — лише трюк, щоб заволодіти тобою... У нього було безліч таких, як ти...

Мене теліпала малярія, я ревла і проклинала тебе за брехню, але ти... ти «був» у слідчого, «розмовляв» з прокурором, нарешті «бачився» з Сергієм.

— Сергій не захотів навіть говорити зі мною. Я запитав: «Що передати Зіні?» — «Скажи їй, — засміявся він, — що у своєму гаремі я відводив їй третє місце...» — ти говорив це чи ні, мокрице?

Як я повірила тобі? Боже мій, що я за нікчема! Сьогодні прийшов до мене Винокур — це той слідчий, що вів Сергійкову справу. Він ледве не впав з несподіванки, коли дізнався, чому я порвала з Сергієм.

Жалюгідний інтригане! Ти хотів пробудити в мені якесь почуття до себе. Ти досяг мети: я гидую тобою!

Я йду до Сергія і плазуватиму перед ним навколішки, поки він не простить мені, ідіотці. Але ти... ти знаєш, які в нього кулаки. Якщо ти завтра ще будеш у Києві, то післязавтра буде твій похорон. Винокур сказав, що він вестиме слідство й ніколи не доведе його до кінця.

Гидую! гидую! гидую!»

Я вивчав листа, ніби хотів прочитати щось ненаписане. Тільки тоді, коли мовчанка начинилася динамітом, я люто запитав:

— Хіба не ти писав на нього анонімку?

Він скорчився, скривився і квакнув:

— Сергій ладнав петлю, коли до нього ввалилися ти і Зіна...

— Ти хочеш повернути йому віру в людей?

Він закивав головою, і мені здалося, що в нього ворухається вуха.

— А звідки ти взяв, що він не вірить у них? — цим запитанням я розстріляв його впритул.— Він ладнав петлю тому, що зневірився у собі.

Він довго вовтузився і, мабуть, намагався думати, бо я чув, як скрипів його мозок. А втім, то скрипів стілець.

— Знаєш,— сказав Борис,— не можна ж каратися усе життя. То все було через Зіну. Тепер вона мені байдужа, а Сергія я люблю по-давньому...

Дикий регіт навалився на мене.

— Знаю, що це смішно,— провадив Борис.— Але справді я люблю його.

— Тоді піди і порозумійся з ним?

— Сергій, може, і не підозріває, що я стільки завинив перед ним. Але Зіна... вона витурить мене. Якби ти переговорив з нею і взнав, чи вона сказала йому...

— Слухай, Борисе,— сказав я,— давай говорити щиро. Що ти хочеш від мене?

Він знову довго вовтузився і шукав потрібних слів, мов нитку в коконі.

— Мені обридло жити в закапелку. Я хочу бути з людьми. Ну, я винен. Але ж...

— Одно слово, ти хочеш мати гарантію, що Сергій мовчатиме, якщо ти знову появишся у Києві?

Він вивчав паркет. Я ледве почув його «так».

— То для чого вся ця мелодрама з каяттям? Навряд, щоб Сергій захотів бруднити об тебе руки,— мені чомусь дуже хотілося стати прокурором.— А взагалі тобі краще в закапелку сидіти. Сергій погидує, але я і Зіна... Ми ніколи не забудемо, як витягали його з

петлі. Та я кричатиму на всіх перехрестях, що ти гадюка...

Він схопив піджака і пустився утікати, а я, мов одержимий, кричав йому вслід:

— Я ходитиму по всіх усядах і гвалтуватиму: «Люди! Між нами плазує гадюка. Не повірте їй знову і...»

Мені привиділося, що тролейбус, в якого він пірнув під моїм вікном, скривився від огиди.

1956—1962 рр.

ОКРАЙЦІ ДУМОК

*Читати без дозволу чужі щоденники —
Еверест підлості.*

Невідомий афоризм простака Вільсона

18. IX. 1962 р.

Зачинаю цей щоденник не тому, що хочеться побавитися у великого. Мені потрібен друг, з яким я міг би ділитися геть усіма своїми сумнівами. Вірнішого і серйознішого побратима, ніж папір, я не знаю.

Земля вже двадцять восьмий раз несе мене навколо Сонця. Мало встиг я зробити за цей час гарного і доброго. Зате навчився я пити горілку, смердіти тютюном, навчився мовчати і бути обережним, коли слід кричати. І найстрашніше — навчився бути нещирим. Брехня — мабуть, моя професія. Талант брехуна у мене вроджений. Є три категорії брехунів: одні брешуть, щоб мати з цього моральну чи матеріальну вигоду, другі брешуть, аби брехати, а треті служать брехні, як мистецтву. Вони, власне, вигадують або домислюють логічні кінцівки до правди. Ці брехуни, з моєї брехунівської купини, видаються мені благородними. Вони — художники. Вони — резерв літератури. Без них нудно

було б жити, без них і правда стала б куцою та побутовою, нудотною і дріб'язковою. Благородна брехня возвеличує правду. Керуючись цим, я частіше всього вдавався до третьої брехні.

Я розумію, що поет з мене такий собі. Але бувають і гірші. Такі, як я, теж необхідні для літератури. Ми своїми кволими думками угноїмо ґрунт, на якому виросте гігант. Прийдешній Тарас або Франко. Жду його, як віруючий прищестя Христового. Вірю, що мені пощастить почути радісну осанну на честь його приходу. Хай тільки не зневажає він нас, маленьких чорноробів поезії. Він виросте з нас.

Я міг би прислужитися літературі більше, якби природа не обділила мене слухом і очима. Я не бачу всіх відтінків і не чую всіх звуків. Музика — моя мука. Ніколи не доросту до того, щоб глибинно розуміти її. Ніколи я не побуваю на такому святі барв, з якого не повертається щасливий Сар'ян. Я не можу навіть посправжньому заздрити Сар'янам і Шостаковичам, бо ж неписьменний не може заздрити Льву Толстому. Він заздрить сусідові, який уміє розписатися.

19. IX. 1962 р.

Діти часом несвідомо говорять видатні речі. Пригадую: рік тому ми з Олесем гуляли біля Казбецького ринку. Уздрівши пам'ятник деспота, він запитав мене:

— Тату, хто це?

— Сталін.

Одну мить він дивиться на нього і ніби між іншим запитує:

— А чого він туди виліз?

Справді, Сталін не зійшов на п'єдестал, не люди поставили його, а він сам виліз — через віроломство, підлість, виліз криваво і зухвало, як і всі кати. Тепер цей тигр, що живився чоловічиною, здох би від люті, коли б дізнався, якою знахідкою для збирачів металолому стали його бездарні, лубкові пам'ятники.

Це страшно, коли прижиттєва слава і обожествляння стають посмертною ганьбою. Це взагалі не слава, а тільки іграшка, якою тішаться дорослі діти. Не розуміють цього тільки убогі душею і мозком.

27. IX. 62 р.

Сьогодні проїздом у наших Черкасах мелькнув Микола Вінграновський. Вперше я зустрівся з ним у 1958 р. Мабуть, у вересні, бо на другий день ми сиділи в кімнатці, яку він наймав на площі Калініна ¹, і ласували виноградом. Ми майже подружилися, але потім — розлука. Він зовсім забув про цю зустріч за чотири роки. Я — ні. На мене він ще тоді справив глибоке і сильне враження. Я повірив у нього з першого знайомства і, гадаю, не помилився.

Будьте прокляті ви, нікчемні гроші! Ви зробили мене рабом газети, і я не зміг поїхати разом з Миколою до Канева. Давно в мене не було такої втрати, бо, по правді кажучи, нікого було втрачати.

8. X. 62 р.

Три дні і сто вражень. Вінграновський, П'янов, Коломієць і грішний аз вчинили кавалерійські наскоки на Кривий Ріг і Кіровоград. Хоч жодного разу не вдалося виступити перед численною аудиторією, я лишився задоволений. Микола, безперечно, — трибун. Слова у його поезіях репаються від пристрасті і думок. Поруч з ним глибинієш душею.

З П'яновим ми сперечалися про «Троянди в траурі». Мені здається, що не можна плутати Мадонну, створену митцями, і суто релігійну Матір Божу. Лицеміри в рясах прекрасного Ісуса і його матір перетворили в насильників людської плоті і духу. Коли навіть найпрекрасніша легенда (а Ісуса і Діву Марію я вважаю витворами геніальними) стає засобом духовного пригнічення, тоді вже про «дійових осіб» легенди я не можу

---

¹ Тепер площа Незалежності.

судити безвідносно до того, що роблять бузувіри, прикриваючись їх іменами. Ніякі високоблагородні і високогуманні настанови будь-якого вчення не можуть прислужитися поступу, коли вони стають еталоном. Непорочна Пречиста Діва варта захоплення, але, даруйте,— не наслідування. Зречення плотських радостей протиприродне, а тому жорстоке і реакційне.

До того ж у «Трояндах в траурі» я зовсім не мав наміру «повалити богів». Я виступаю в них проти нової релігії, проти лицемірів, які не без успіху намагаються перетворити марксизм у релігію, в прокрустове ложе для науки, мистецтва і любові. Сумні приклади з кібернетики, генетики, бурхливе пророцтво поганок в літературі і живопису, вічні заклики до жертвування і безкінечні обіцянки «раю на потім» — хіба це таке вже й далеке від трагедії Бруно і Галілея, від псалмо- та іконописання, від монастирів і царства небесного?

Якщо марксизм не вистоїть перед шаленим наступом догматизму, він приречений стати релігією. Ніяке вчення не сміє монополізувати духовне життя людства. Все-таки Ейнштейн не був моїм політичним однодумцем, хоч і зробив відкриття, які потрясли науку.

16. X. 62 р.

Немає нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини.

Голова колгоспу з Єременкового села кричав на зборах від безсилля і люті:

— Я вам зроблю новий 33-й рік!

Звичайно, ніхто навіть не подумав взяти за комірь цього негідника. А цей же дурень однією своєю ідіотською фразою знищить наслідки роботи десятків розумних людей. Якби в наших вождів було більше глузду, ніж є, подібні крикуни милувалися б небом крізь ґрати.

21. X. 62 р.

До безтяти ненавиджу казенну, патентовану, відгодовану мудрість. Якими б цитатами бездари не

підпирали свою розумову стелю, вона, однак, занижка для нормальної людини. Як простір немислимий без руху, так поезія немислима без думки. Що то за простір, коли в ньому не можна рухатися? Яка то поезія, коли вона не мислить? Поезія — це прекрасна мудрість.

До чого змілів наш гумор, як зубожіла сатира! Стиляги, перекупки, вузькі штанчата і модні зачіски — чи варто серйозним людям тратити на це нікчемство не лише слова, а й нерви? А скільки вже назубоскалили з поганих літконсультантів! Я ніколи навіть не пробував писати ґрунтовні відповіді на мілкі твори. В калюжі глибоко не пірнеш, будь ти хоч японським шукачем перлів.

Дуже мало знаю про генетику. Брошури, що випадково потрапляли до рук, безнадійно поверхові. Хто б порадив, що слід почитати?

Треба написати поему про Герострата. Це зараз дуже актуально. Земля кишить Геростратами.

9. XI. 62 р.

Минули святки, і мені соромно згадувати свою вчорашню поведінку. Я вів себе як покидьок — навіть ображав людей. Як жаль, що ніхто не розквасив мені носа! Треба якось брати себе в руки і менше тельнякати язиком, а більше ворухити мозком. Запізніле каяття завжди схоже на позерство, але у мене немає іншого виходу. Треба вчитися бачити себе збоку.

21. VI. 63 р.

Майже півроку я не заглядав до цього зошита, хоч деякі події, що трапилися впродовж цих шести місяців, треба було б якось зафіксувати.

Ледве не задихнувся в пороховому диму ідеологічних баталій. Реалізм одержав чергову вікторію, не творами, правда, а адміністративними заходами. Взагалі, небезпека формалістичного безумства, здається, була позірною. Принаймні на Україні я не зустрів жодного уболівальника абстракціонізму чи якогось неофуту-

ризму. Реальною залишилася, як і була, загроза формалістичного недоумства в літературі. Бо хіба не формалізм, коли сотні писарчуків за наперед заготовленими схемами обсмоктують десяток-другий так званих вічних ідей — люби працю, поважай тата і маму, не дивись косо на сусідів. Формалізм починається там, де кінчається думка.

Якщо поет не приносить нових думок та емоцій — він формаліст, як би не рекламував свою мниму належність до реалістів. Холуйським реалізм не може бути. Є реалізм, якому служив Шевченко, і є реалізм, що користується послугами Дмитерка. Різні речі! Не дмитерки спадкоємці великих традицій нашої великомученицької Літератури. Вони живуть з неї, а не для неї.

Навряд чи мені можна закинути формалізм, а не друкують нічого.

6. VII. 63 р.

Не знаю, чи це кожному властиве, чи тільки зі мною таке буває. Часто сумніви нищать будь-яку впевненість в своїй мужності. Я не знаю, як триматимуся, коли посиплються на мою голову справжні випробування. Чи лишуся людиною, чи жах засліпить не лише очі, а й розум? Втрата мужності — це втрата людської гідності, котру я ставлю над усе. Навіть над самим життям. Але скільки людей — розумних і талановитих — рятували своє життя, поступаючися гідністю, і, власне, перетворювали його в нікому не потрібне животіння. Це найстрашніше.

Душа прагне потрясінь, а розум боїться їх.

Минулої неділі ми були в Одесі, де місцеві твердолюбі натішили нас своїм ідіотичним жахом: аби чого не сталося. Фактично нам заборонили виступити на Шевченківському вечорі. Виходить, Тараса дехто боїться досі. Обивателі від революції.

22. VII. 63 р.

Мабуть, почалося моє згасання. Фізично я майже

безпорадний, хоч морально ще не зовсім виснажився. Думаючи про смерть, не почуваю ніякого страху. Можливо, це тому, що вона ще далеко? Дивна річ: я не хочу смерті, але й особливої жадібності до життя не маю. Десять років — для мене більше, ніж достатньо.

З іронією оглядаюся на пройдене: мені двадцять дев'ять скоро стукне, а що я зробив, чи бодай почав, значне? Не життя, а низка дрібних клопотів, дрібних невдач, дрібних розчарувань і дрібних успіхів!

Ні, не так я мріяв жити, як живу. Щасливий той, хто хоче мало від життя,— він ніколи не розчарується в ньому. Найпростіший і найкоротший шлях до так званого щастя — стати обивателем. Мозок, здатний породжувати мислі, не здатний зробити його власника щасливим.

3. IX. 63 р.

Літо, начинене фізичним і моральним безсиллям,— позаду. Осінь стала на поріг, і я з надією дивлюся в її ще прозорі очі. Убога, скупа осінь цього літа! Чого я дочекаюся від такої жебракки? Вона ж вигадує навіть на шматку хліба.

Ціле літо я справді сидів на дикому острові. І якби не поїздка в Канів до «жайворонка», то й згадати нічого було б. У Каневі я познайомився також з художниками А. Горською та Г. Зубченко. Особливо легко вирізалось взаєморозуміння між мною та А. Горською.

Друзі мої принишкли, про них не чути й слова. Друковані органи стали ще бездарнішими і зухвалішими. «Літературна Україна» каструє мою статтю, «Україна» знущається над віршами. Кожен лакей робить що йому заманеться. Як тут не світитися вдячністю, як не молитися щовечора й щоранку за тих, що подарували нам таку вольготність. До цього можна ще додати, що в квітні були зняті мої вірші у «Зміні», зарізані у «Жовтні», потім надійшли гарбузи з «Дніпра» і «Вітчизни».

Ай, ай, ай, весело! Всі ми під пресом.
Так воно треба задля прогреса.

5. IX. 63 р.

Вчора написав «Казку про Дурила». Написав одним подихом, хоч дещо було заготовлено раніше. Сьогодні казка ще подобається мені, жаль, що нікому її почитати.

Тепер я став у Черкасах ще самотніший, бо немає і того колективу, що був у «Молоді Черкащини». Приятельські стежки між мною та Негодою і Оглобліним, можна сказати, позаростали буйним шпоришем. Одному з них я був потрібен, доки міг щось допомогти, другий виявився звичайнісіньким флюгером. Не сумніваюся, що він цькуватиме мене з таким же запалом, як раніше вихваляв. Та він це й сам продемонстрував з кількох трибун на різних нарадах. Але — нам своє робить.

20. IX. 63 р.

Коли я говорю про «дикий острів» і свою самотність, то в цьому немає ніякісінької зневаги до людей. Те, що в Черкасах я майже не маю друзів, зовсім не означає, що я вважаю всіх нікчемами, не гідними моєї уваги і т. д. (це закидає мені дружина). Просто не зустрів я серед них духовної рідні, а дружба, як відомо, не може триматися лише на раціо.

Недавно познайомився з Богданом Горинем.

Здається, я став писати гірше, ніж рік тому. Зледачили мозок і серце.

(На цьому щоденникові записи обриваються).

~~~~~

ЗМІСТ

Як прозаїк він тільки починався. *Микола Ільницький* 3

ОПОВІДАННЯ

Вино з троянд	. 12
Кукурікали півні на рушниках... .	. 15
Чорна підкова	. 18
Він заважав їй спати	. 20
Весілля Опанаса Крокви	. 23
Дума про діда	. 24
Посмішки нікого не ображають	. 28
Сірий пакет	. 30
Психологічний поєдинок	. 33
Неймовірне інтерв'ю	. 35
Білі привиди	. 37
Бенкет на току	. 40
Наївне дівчисько	. 44
Лісник	. 47
Ніхто не знає	. 52
Бальзам	. 55
По науку	. 56
Друг сімейства	. 58
Підслухана розмова	. 59
Огида	. 60
Окрайці думок (<i>Щоденник</i>)	. 82

